

კვლევის თემა

მინიმალური საცხოვრებლები ექსტრემალურ პირობებში:
საქართველოს ტრადიციული არქიტექტურა კავკასიის სასაზღვრო
რეგიონებში

კვლევის კითხვა

როგორ განაპირობებდა ექსტრემალური კლიმატური პირობები,
გეოგრაფიული იზოლაცია და გეოპოლიტიკური ფაქტორები
საქართველოს მაღალმთიანი სასაზღვრო რეგიონების ტრადიციული/
ხალხური არქიტექტურის განვითარებას და რა გაკვეთილები შეიძლება
გვასწავლოს ამ არქიტექტურულმა ტიპოლოგიებმა თანამედროვე
მემკვიდრეობის დაცვისა და მდგრადი დიზაინისთვის?

ანასტასია დომბროვსკაია

მარტი 2025

აბსტრაქტი

დისერტაცია იკვლევს საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე იზოლირებული და მაღალმთიანი რეგიონის, თუშეთის ტრადიციული არქიტექტურის განვითარების პროცესს. კვლევის მიზანია აჩვენოს, თუ როგორ განაპირობებდა ექსტრემალური კლიმატი, გეოგრაფიული გარემო და ისტორიული მოვლენები უნიკალური არქიტექტურული ტიპოლოგიების ჩამოყალიბებას. თავდაცვითი კოშკები, ბოსლები, ციხე-სახლები, სალოცავები და აკლდამები არა მხოლოდ ფუნქციურ ნაგებობებს წარმოადგენს, არამედ ასახავს ადგილობრივი საზოგადოების კულტურულ, სოციალურ და სულიერ ღირებულებებს.

აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანი რეგიონები საუკუნეების განმავლობაში საქართველოსთვის ერთდროულად ბუნებრივი თავდაცვის ზონაც იყო და ადამიანთა საცხოვრებლად რთული გარემოც. თუშეთსა და ხევსურეთში ჩამოყალიბებული არქიტექტურული გადაწყვეტები ნათლად აჩვენებს, თუ როგორ შეძლო ადამიანმა ამ მკაცრ გარემოსთან ადაპტაცია და მის პირობებში ცხოვრების ორგანიზება.

დისერტაციის ერთ-ერთი მთავარი არგუმენტია, რომ ამ რეგიონების არქიტექტურა წარმოადგენს ცოდნის ცოცხალ არქივს, რომლის პოტენციალი ვერ კიდევ სრულად არ არის შესწავლილი. ეს ნაგებობები ინახავს როგორც მათი შემქმნელი საზოგადოების მსოფლმხედველობასა და ცხოვრების წესს, ისე საქართველოს უფრო ფართო ისტორიულ და პოლიტიკურ კონტექსტს. სასაზღვრო რეგიონებმა, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში ომებისა და დაპყრობების ეპიცენტრში იმყოფებოდა, მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა არქიტექტურულ ლანდშაფტზე. თუმცა, შენობებში ჩადებული მესხიერება და ტრადიციები დროთა განმავლობაში თანდათან იშლება.

კვლევა მხოლოდ ისტორიულ ანალიზს არ ეყრდნობა. იგი ეფუძნება პირად გამოცდილებასაც, რომელიც თუშეთში გამართული არქიტექტურული ვორქშოფის ფარგლებში მივიღე. ექსპედიციის დროს მოვინახულე თუშური სოფლები, ვესაუბრე ადგილობრივ მოსახლეობას, გავეცანი ტრადიციულ სამშენებლო ტექნიკებს, მონაწილეობა მივიღე პრაქტიკულ საქმიანობებში და ამ გზით უკეთ გავიაზრე არქიტექტურის სოციალური მნიშვნელობა ადგილობრივ კონტექსტში.

ნაშრომის მნიშვნელოვანი ნაწილი სხვადასხვა წყაროსა და სავლელ გამოცდილების ერთმანეთთან დაკავშირებას ეძღვნება. კვლევა აჩვენებს, რომ თუშეთის არქიტექტურულ მემკვიდრეობას შეუძლია მნიშვნელოვანი ცოდნა შესთავაზოს თანამედროვე არქიტექტურულ დისკურსს, განსაკუთრებით იმ პირობებში, როდესაც იზრდება ინტერესი ადგილობრივი მასალების, რესურსების ეფექტური გამოყენებისა და ექსტრემალურ გარემო პირობებთან ადაპტირებული დიზაინის მიმართ.

დისერტაცია ხაზს უსვამს ამ მემკვიდრეობის დაცვის, გააზრებისა და თანამედროვე კონტექსტში ინტერპრეტაციის აუცილებლობას. არსებული კვლევითი ხარვეზების შევსებითა და საქართველოს ფრაგმენტულად ან არასწორად გააზრებული ისტორიის შესახებ მნიშვნელოვანი კითხვების დასმით, ნაშრომი ცდილობს ხელი შეუწყოს დისკუსიას საქართველოს არქიტექტურული იდენტობის, ისტორიისა და კულტურული მემკვიდრეობის მომავლის შესახებ.

საქართველო, როგორც მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ცივილიზაცია, დღემდე ინარჩუნებს საკუთარ გეოგრაფიულ და კულტურულ საფუძვლებს და გვთავაზობს უნიკალურ მაგალითებს იმისა, თუ როგორ პასუხობდა ადამიანი ექსტრემალურ კლიმატურ, სოციალურ და პოლიტიკურ გამოწვევებს არქიტექტურის საშუალებით.

წინასიტყვაობა

მსურს გულწრფელი მადლობა გადავუხადო AqTushetii Residency-ს ამ კვლევის განხორციელების პროცესში გაწეული მხარდაჭერისთვის. განსაკუთრებული მადლობა ალექსანდრე ზათიაშვილს მასპინძლობისთვის, ნინი მამალაძეს ვორქშოფის ორგანიზებისთვის და ნუგზარ იდოძეს, რომელმაც გამაცნო რეგიონის უნიკალური სოფლები და კულტურული მემკვიდრეობა. მადლობას ვუხდის ვორქშოფის მონაწილეებს მათი წვლილისთვის და ჩემს ხელმძღვანელს, პროფესორ ტომ კაუარდს, მხარდაჭერისა და რჩევებისთვის. ბოლოს კი მადლობა ყველა იმ ადამიანს, ვისაც სჯერა საქართველოს არქიტექტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელობის — სწორედ თქვენი ძალისხმევა და რწმენა მძლევეს მოტივაციას, გავაგრძელო ეს საქმიანობა.

სარჩევი

აბსტრაქტი

წინასიტყვაობა

შესავალი

Page 7

თავი 1

Page 8 -17

სად მდებარეობს თუშეთი?

ვინ ცხოვრობს თუშეთში?

დასახლების სტრუქტურა და ტრადიციული არქიტექტურის ჩამოყალიბება

თავი 2

თუშეთი როგორც დაცული ლანდშაფტი და UNESCO-ს მემკვიდრეობის სივრცე Page 18 -23

მმართველობის გამოწვევები

წარმატებული ინიციატივები და მიღებული გამოცდილება

სევდიანი ისტორია და შესაძლო მომავალი: ძველი დიკლო

სოფლების აღორძინება მემკვიდრეობისა და ფუნქციის აღდგენის გზით

საერთაშორისო გამოცდილება და განვითარების პერსპექტივები

თავი 3 არქიტექტურული ვორქშოფი AqTushetii Residency-ში (ომალთ) Page 24-38

თუშეთის გაცნობა ნუგზარ ილიძის მეგზურობით

Camera Obscura-ს მშენებლობა

მდგრადი ცხოვრების გამოცდილება — ახალი ტრადიციული არქიტექტურის ფორმირების

პროცესი

დასკვნა

Page 38

ბიბლიოგრაფია

Page 30-43

ილუსტრაციების ჩამონათვალი

Page 44-45

დანართი

Page 46

შესავალი

კავკასიონის მკაცრ ფერდობებზე მდებარე თუშეთი წარმოადგენს ადამიანის ადაპტაციისა და შემოქმედებითი უნარის გამორჩეულ მაგალითს ექსტრემალური გეოგრაფიული იზოლაციისა და მკაცრი კლიმატური პირობების ფონზე. საქართველოს ეს მაღალმთიანი რეგიონი ცნობილია თავისი ტრადიციული არქიტექტურით, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი გამოცდილების, გარემოსთან შეგუების, გამძლეობისა და კულტურული იდენტობის გამოსატყულებაა. თავდაცვითი კოშკებიდან დაწყებული, ბოსლებითა და საცხოვრებელი ნაგებობებით დასრულებული, თუშეთის არქიტექტურული გარემო საშუალებას გვაძლევს დავაკვირდეთ ბუნებრივ, ისტორიულ და სოციალურ ფაქტორებს შორის არსებულ რთულ ურთიერთკავშირებს. თუმცა, დღეს თუშეთი მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე დგას. მოსახლეობის შემცირება, ტრადიციული საქმიანობების დაკნინება და თანამედროვე განვითარების ინიციატივები საფრთხეს უქმნის რეგიონის არქიტექტურულ მემკვიდრეობას, რომელიც შესაძლოა მხოლოდ წარსულის მატერიალურ ნაშთად იქცეს და დაკარგოს ის ფუნქცია და მნიშვნელობა, რომელიც მას საუკუნეების განმავლობაში ჰქონდა.

დისერტაციამ იზნა დისახავს თუშეთის არქიტექტურის ნაკლებად შესწავლილი ისტორიის წარმოჩენას შემდეგი კვლევის კითხვის საფუძველზე: როგორ განაპირობებდა ექსტრემალური კლიმატური პირობები, გეოგრაფიული იზოლაცია და გეოპოლიტიკური ფაქტორები საქართველოს მაღალმთიანი საზღვრო რეგიონების ტრადიციული არქიტექტურის განვითარებას და რა გავლენები შეიძლება გვასწავლოს ამ არქიტექტურულმა ტიპოლოგიებმა თანამედროვე მემკვიდრეობის დაცვისა და მდგრადი დიზაინისთვის? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად კვლევა ეფუძნება როგორც პირველადი, ისე მეორეული წყაროების ანალიზს და აერთიანებს პირად გამოცდილებასა და კრიტიკულ კვლევას. პირველადი კვლევა მოიცავს თუშეთის სოფლებში სავლელ ვიზიტებს, ადგილობრივ მოსახლეობასთან არაფორმალურ საუბრებს, სპეციალისტების მიერ ჩატარებულ ექსკურსიებსა და არქიტექტურულ ვორქშოფში მონაწილეობას.

ამ პრაქტიკულმა გამოცდილებამ მნიშვნელოვანი წარმოდგენა შემიქმნა თუშეთის არქიტექტურის სოციალური, კულტურული და ფუნქციური მნიშვნელობის შესახებ. მეორეული კვლევა ეფუძნება თუშეთის შესახებ არსებულ, შედარებით შეზღუდულ სამეცნიერო ლიტერატურას, ისტორიულ წყაროებს, არქეოლოგიურ მასალებსა და არქიტექტურულ კვლევებს. არსებული მასალის ანალიზი მოითხოვდა სხვადასხვა წყაროში არსებული ხარვეზებისა და წინააღმდეგობების კრიტიკულ შეფასებას, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო რეგიონის განვითარების თანმიმდევრული სურათის აღდგენა. ეთნოგრაფიული დაკვირვებების, ისტორიული კვლევისა და კრიტიკული ანალიზის გაერთიანებით, დისერტაცია ცდილობს გამოავლინოს კავშირები თუშეთის არქიტექტურულ წარსულს, თანამედროვე გამოწვევებსა და განვითარების შესაძლო პერსპექტივებს შორის.

პირველი თავი მიმოიხილავს თუშეთის გეოგრაფიულ და ისტორიულ კონტექსტს, აღწერს რეგიონის განვითარების ძირითად ეტაპებს და აანალიზებს არსებულ კვლევებს თუშეთის არქიტექტურაზე, მათ შორის იმ ხარვეზებსა და წინააღმდეგობებს, რომლებიც დღემდე გვხვდება ისტორიულ წყაროებში. მეორე თავი თანამედროვე მდგომარეობის კრიტიკულ ანალიზს ეთმობა. იგი განიხილავს თუშეთის არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიმართულებით განხორციელებულ ინიციატივებს, არსებულ გამოწვევებსა და მმართველობის პრობლემებს, ასევე აფასებს ტურიზმის, სახელმწიფოს და ადგილობრივი საზოგადოების როლს რეგიონის მომავალში. მესამე თავი ეფუძნება ავტორის პირად გამოცდილებას AqTushetii Residency-ის არქიტექტურულ ვორქშოფში მონაწილეობის დროს. ტრადიციული სამშენებლო ტექნიკების ადგილობრივი გამოცდილების შესაძლებლობების განხილვის პარალელურად, თავი წარმოაჩენს, თუ რატომ არის მნიშვნელოვანი არქიტექტურული მემკვიდრეობის არა მხოლოდ ფიზიკური, არამედ ფუნქციური და კულტურული განახლება. კრიტიკული ანალიზისა და უშუალო სავლელ გამოცდილების გაერთიანებით, ეს დისერტაცია ცდილობს აჩვენოს, რომ არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვა შეიძლება იყოს არა მხოლოდ წარსულის შენარჩუნების საშუალება, არამედ საფუძველი მდგრადი და შინაარსიანი მომავლის შესაქმნელად.

თუშეთი, საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე მაღალმთიანი და იზოლირებული რეგიონი, ბარის მოსახლეობისთვის დღემდე გარკვეულწილად იდუმალ სივრცედ რჩება. იგი ცნობილია მკაცრი რელიეფით, ქვისგან ნაგები მითოლოგიური შინაარსის ხალხური არქიტექტურით, მეცხვარეობის ტრადიციებითა და გამორჩეული ბუნებრივი სილამაზით. მიუხედავად ამისა, რეგიონი მთელი წლის განმავლობაში თითქმის დაუსახლებელია. ზამთარში, როდესაც თოვლი გზას კეტავს, თუშეთი კვლავ „ზამთრის ძილს“ ეძლევა. ამ პერიოდში აქ მხოლოდ მესაზღვრეები და რამდენიმე ადგილობრივი რჩება, რომლებიც მითოვებულ სოფლებს უვლიან. თუმცა, მისი დასახლებები მდიდარ ისტორიულ მნიშვნელობასა და ყოველდღიური ცხოვრების გამძლეობას ასახავს, რაც ნათლად წარმოაჩენს, თუ როგორ ახერხებდნენ ადამიანები საუკუნეების განმავლობაში კავკასიონის მაღალმთიან, მკაცრ და იზოლირებულ გარემოსთან შეგუებასა და იქ ცხოვრების შენარჩუნებას (სუმბაძე, 2024).

ფიგურა 1 - თუშეთის მდებარეობა საქართველოს რუკაზე (BBC)

სად მდებარეობს თუშეთი?

თუშეთი მდებარეობს დიდი კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთ კალთაზე. რეგიონის სიმაღლე ზღვის დონიდან 1,650-დან 4,493 მეტრამდე მერყეობს, ხოლო მისი ფართობი დაახლოებით 896 კვადრატულ კილომეტრს შეადგენს (მაკალათია, 1931). თუშეთს აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება დაღესტანი, დასავლეთიდან — ფშავ-ხევსურეთი, ჩრდილოეთიდან — ჩეჩნეთ-ინგუშეთი, ხოლო სამხრეთიდან — აღმოსავლეთ კახეთი (მაკალათია, 1931) (სურათი 1). თებულს მთა (4,492 მ) და მრავალი სხვა მაღალი მწვერვალი ქმნის თუშეთის ალპებს, რომლებიც ბუნებრივ საზღვარს წარმოადგენს თუშეთსა და ჩეჩნეთ-ინგუშეთს შორის (მაკალათია, 1931). კავკასიონის მთიანეთში არსებული გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, თუშეთი საუკუნეების განმავლობაში თითქმის სრულად მოწყვეტილი იყო ქვეყნის ძირითად საკომუნიკაციო და კულტურულ ცენტრებთან (სუმბაძე, 2024).

ფიგურა 2 - თუშეთი Shavkhelishvili, A. (2012)

სურათი 3 — თუშურ ქორწილში ტრადიციულ ქართულ სამოსში (ჩოხაში) გამოსახული სახილი (წყარო: Wikipedia)

ვინ ცხოვრობს თუშეთში?

თუშები ნახევრად მომთაბარე ხალხია. ეს ტერმინი ასახავს მათ სემონურ გადაადგილებას მაღალმთიან და ბარის რეგიონებს შორის. აღნიშნული გადაადგილება მათი ცხოვრების წესის აუცილებელი ნაწილი იყო და მჭიდროდ უკავშირდებოდა საქართველოს ისტორიულ რეალობას, სადაც მთა და ბარი ურთიერთდამოკიდებულ სივრცეებს წარმოადგენდა. მთები მოსახლეობას ბუნებრივ რესურსებსა და დაცვას სთავაზობდა, ხოლო ბარი — ნაყოფიერ მიწებსა და სავაჭრო კავშირებს. ამ ურთიერთობამ განაპირობა საქონლის, ცოდნის, უნარებისა და გამოცდილებისა მუდმივი გაცვლა. მკაცრი ბუნებრივი გარემოს გავლენით ჩამოყალიბებული თუშური კულტურა, ტრადიციები და ადათ-წესები საქართველოს სხვა კუთხეებისგან გამორჩეული იყო. ამავდროულად, მათი მობილობა ხელს უწყობდა ცოდნისა და რესურსების გადატანას როგორც ბარიდან მთაში, ისე მთიდან ბარში. ეს ურთიერთდამოკიდებულება ხაზს უსვამს თუშების მნიშვნელოვან როლს საქართველოს ისტორიაში, განსაკუთრებით ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვრების დაცვის საქმეში. თუშები საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ტომის შთამომავლები არიან და ამ რეგიონში უძველესი დროიდან სახლობენ. ქართულ ისტორიულ წყაროებში თუშეთი პირველად ძვ. წ. III საუკუნეში, საქართველოს პირველი მეფის, ფარნავაზის ეპოქასთან დაკავშირებით მოიხსენიება (ილიძე, 2006).

ფიგურა 2

სუმბაძე (2024) აღნიშნავს, რომ II საუკუნის ბერძენი გეოგრაფის, კლავდიოს პტოლემეოსის მიერ მოხსენიებული ტომი „ტუსკები“ (Tusks) სწორედ თუშებს შეესაბამება. ქართული მათიანების მიხედვით, თუშეთი IV საუკუნეშიც მოიხსენიება. კერძოდ, ფხოველთა (ფშავ-ხევსურების) გაქრისტიანების მცდელობის პერიოდში, მოსახლეობის ნაწილმა საკუთარი საცხოვრებელი ადგილები დატოვა და ქრისტიანიზაციის პროცესისგან თავის არიდების მიზნით თუშეთს შეაფარა თავი (ილიძე, 2006). VIII საუკუნიდან საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში, მათ შორის თუშეთშიც, ქრისტიანობის გავრცელება აქტიურად დაიწყო (ილიძე, 2006). ისტორიულად, თუშეთი ოთხ თემად იყო დაყოფილი: წოვათის, გომეწრის, პირიქითისა და ჩაღმის თემებად. თითოეული თემის სათავეში იდგა არჩეული ხევისბერი, რომელიც ერთდროულად ასრულებდა როგორც სულიერი, ისე საზოგადოებრივი ლიდერის ფუნქციას. მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრების წესი, ტრადიციები და ადათ-წესები ოთხივე თემში ძირითადად ერთგვაროვანი იყო, მათ შორის ენობრივი განსხვავებებიც არსებობდა. წოვათის თუშები წოვათურ ენაზე მეტყველებდნენ, ხოლო ჩაღმის თუშები ჩაღმურ კილოს იყენებდნენ, რომელიც ქართული ენის თუშური დიალექტური ფორმაა (ილიძე, 2006).

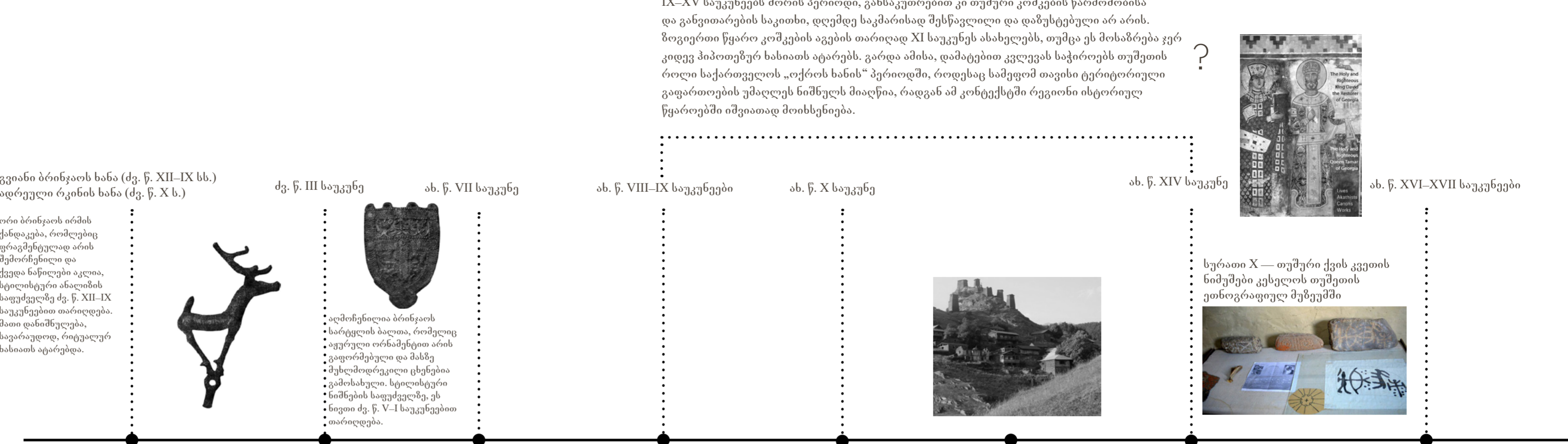

ფიგურა 3

რა ისტორიას ატარებს თუშეთი?

თუშეთის ისტორიის თანამედროვე კვლევები კვლავ შეზღუდულია და მნიშვნელოვანი ხარვეზები არსებობს როგორც არქეოლოგიურ, ისე წერილობით წყაროებში (Horak, თარიღის გარეშე). რეგიონში პირველი მნიშვნელოვანი კვლევები XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში დაიწყო, ხოლო გარკვეული არქეოლოგიური სამუშაოები 1980-იან წლებშიც ჩატარდა. თუმცა, ამ კვლევების დიდი ნაწილი დღემდე გამოუქვეყნებელია. შედეგად, არქეოლოგიური თვალსაზრისით, თუშეთი საქართველოს ერთ-ერთ ყველაზე ნაკლებად შესწავლილ რეგიონად რჩება (ბახტურიძე, 2013).

ამ კვლევების განხილვისას აუცილებელია მათი ისტორიული კონტექსტის გათვალისწინებაც. კვლევათა უმეტესობა რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის პერიოდში განხორციელდა, რის გამოც მათი შედეგები კრიტიკულ გადაფასებას საჭიროებს. მიუხედავად იმისა, რომ ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (1745) საქართველოს ისტორიის თხრობით აღწერას XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით გვთავაზობს, ისტორიულ წყაროებში კვლავ მრავალი სიცარიელე და დაუზუსტებელი საკითხი რჩება (ვიკიპედია).

- თუშეთში პირველი დადასტურებული დასახლების არსებობა.
- მწირი არქეოლოგიური აღმოჩენები (მაგალითად, ბრინჯაოს არტეფაქტები და სამარხები).
- დასახლებები, სავარაუდოდ, ჩამოყალიბებული იყო ქვემო ომალოსა და შენაქოს ტერიტორიებზე.
- რეგიონი გამოიყენებოდა მინერალური რესურსების მოპოვებისთვის.
- ცენტრალურ პლატოებზე დასახლებისა და კულტურული საქმიანობის უწყვეტობა.
- ფარნაუზ მეფის მმართველობის პერიოდში თუშეთი ქართლის (იბერიის) სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა.
- ბერძენი გეოგრაფის, კლავდიოს პტოლემოსის ნაშრომებში თუშები პირველად მოიხსენიებიან.
- ანანია შირაკაიცის „სომხურ გეოგრაფიაში“ თუშები აღნიშნულ რეგიონში არიან ლოკალიზებული.
- დამოუკიდებელი კახეთის პანკისის ერისთავთა მმართველობის პერიოდში თუშეთში ქრისტიანობის ნაწილობრივი გავრცელება დაიწყო.
- თუშეთი წარმართული მთიელებისთვის ქრისტიანიზაციის პროცესისგან თავის დასაღწევ თავშესაფრად იქცა.
- თუშეთი კახეთის ეპისკოპოსთა იურისდიქციაში მოექცა და ადმინისტრაციულად ალავერდის საეპისკოპოსოს დაუკავშირდა.
- კესელო XIII საუკუნის 30-იან წლებში, საქართველოში მონღოლთა შემოსევების პერიოდში აშენდა. იგი წარმოადგენს მცირე ზომის შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრეს, რომელიც სოფელ ომალოს გემოთ მდებარეობს. თავდაპირველად კესელის ციხეს 13 თავდაცვითი კოშკი ჰქონდა. ძველი ომალოს მოსახლეობა ამ კოშკებს მტრის თავდასხმებისგან თავის დასაცავად იყენებდა (Agenda.ge). დღეისათვის კესელის კომპლექსში შვიდი კოშკია აღდგენილი. ერთ-ერთ მათგანში მოწყობილია მუზეუმი. (Keselo Fortress – a Prominent Example of Tusheti’s Architecture, 2022).
- თამერლანის ლაშქრობებმა თუშეთი მნიშვნელოვნად დაზარალა.
- კესელის ციხე დაიწვა; განადგურების კვალი დღემდე შეიმჩნევა ნაგებობის დაშვარი კონსტრუქციების სახით (Horak, თარიღის გარეშე).
- მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებამ საკვარეულო თავდაცვითი კოშკების მშენებლობას შეუწყო ხელი.
- დაღესტნიდან და ჩეჩენეთიდან განხორციელებულმა ხშირი თავდასხმებმა დამატებითი თავდაცვითი კოშკების მშენებლობა განაპირობა. თუშეთსა და დაღესტანს შორის საზღვრისპირა ვაჭრობა აქტიურად ვითარდებოდა. თუშეთი კავკასიაში ისლამიზაციის პროცესს გამოქცეული ქრისტიანებისთვის თავშესაფრად იქცა. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, „ქრისტეს სახელის სხენება აკრძალული იყო, ვარდა თუშეთის, ფშავისა და ხევსურეთის შორეული მთიანი რეგიონებისა“ (Horak, თარიღის გარეშე).

- მეფე ლევანმა თუშებს ალვანის საძოვრები უბოძა.
- დაარსდა ქვემო ალვანის, ზემო ალვანისა და ლალისყურის სოფლები.
- საძოვრებით სარგებლობის უფლების სანაცვლოდ, თუშებმა კახეთის სამეფო ხელისუფლების ერთგულება აღიარეს.
- ზეზვა გაფრინდაულის ხელმძღვანელობით თუშებმა მონაწილეობა მიიღეს ბახტრიონის ბრძოლაში და წვლილი შეიტანეს სპარსელებზე ქართველთა გამარჯვებაში.
- ალა-შაჰმად ხანის შემოსევებმა მოსახლეობა მთებში ვახიზუნას აიძულა.
- თუშები, ფშავლები და ხევსურები კავკასიის იმამატის წინააღმდეგ რუსეთის იმპერიის მხარეს იბრძოდნენ (Horak, თარიღის გარეშე).
- იმამ შამილის ლაშქრობების დროს დაიწვა დიკოლსა და შენაოს მსგავსი სოფლები (1836; 1846–1852).
- შეთე გულუხაიძის მსგავსი გმირები აქტიურად ეწინააღმდეგებოდნენ შემოსევებს და მონაწილეობდნენ კავკასიის იმამატის დამარცხებაში.
- 1830-იან წლებში სტიქიურმა უბედურებებმა და ეპიდემიებმა, მათ შორის წყალდიდობებმა და შავმა ჰიშმა, მრავალი სოფლის დაგლა გამოიწვია. რუსეთის იმპერიის პოლიტიკა მოსახლეობის კახეთის ბარში გადასახლებასა და მიწათმოქმედების განვითარებას უწყობდა ხელს. ჩამოყალიბდა ორმაგი სამეურნეო სისტემა: ზაფხული თუშეთში, ზამთარი — კახეთში. თუშურ დიალექტში დამკვიდრდა ტერმინები „კახურები“ (ბარის მცხოვრებლები) და „თუშურები“ (მთის მცხოვრებლები).
- 1920-იანი წლები — დაიწყო ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელება, მათ შორის სკოლების მშენებლობა.
- 1930-იანი წლები — კოლექტივიზაციის პოლიტიკამ შეზღუდა კვიძო საკუთრება, თუმცა მეცხვარეობა კვლავ შენარჩუნდა.
- 1940–1950-იანი წლები — იძულებითი გადასახლების პოლიტიკის შედეგად თუშეთი „არაპერსპექტიულ რეგიონად“ გამოცხადდა. მრავალი ადგილობრივი ტრადიციების დაცემა დაიწყო.
- 1970–1980-იანი წლები — დაიწყო აღორძინების პერიოდი, რომელიც გზების მშენებლობას, ელექტრიფიკაციასა და ძირითადი სერვისების განვითარებას მოიცავდა.
- საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ შეწყდა სახელმწიფო სუბსიდიები, ელექტროენერჯის მიწოდება, გზების მოვლა, ვეტერინარული მომსახურება და სოფლის მეურნეობის მხარდაჭერა.
- სკოლებმა ეტაპობრივად შეწყვიტეს ფუნქციონირება; თუშეთის ბოლო მოსწავლემ 2006 წელს დატოვა.
- დაიხურა სამედიცინო პუნქტი და შეწყდა სატელეკრაფო მომსახურება.
- შეწყდა ვერტმფრენით სატრანსპორტო მომსახურება (Horak, თარიღის გარეშე).
- გეოქმდა სახელმწიფო და კოლექტიური მეურნეობები, ხოლო სავაჭრო საქმიანობა მნიშვნელოვნად შემცირდა ან შეწყდა.
- საერთაშორისო ჩართულობა — ეუთომ (OSCE) თუშეთში მონიტორინგის პუნქტი დააარსა.
- განხორციელდა ჰუმანიტარული და განვითარების პროექტები, მათ შორის კახეთთან პერიოდული ვერტმფრენით მიმოსვლა.
- 2003–2008 წლები — დაიწყო ტერიზმის განვითარება; აღდგა კესელის კოშკები და დაარსდა თუშეთის ერთგული პარკი.
- აშშ-ის მხარდაჭერით განვითარდა ტურისტული ინფრასტრუქტურა, მათ შორის აშენდა ტურისტული საინფორმაციო ცენტრი.
- 2010-იან წლებში ტერიზმის ზრდამ მნიშვნელოვნად იმატა და 2019 წლისთვის ემიგრანთა რაოდენობამ 16 000-ს გადააჭარბა.
- თუშური ტრადიციები ფესტივალების მეშვეობით კვლავ ინარჩუნებს სიცოცხლისუნარიანობას, ხოლო რეგიონი მნიშვნელოვან კულტურულ და ეკოლოგიურ ცენტრად რჩება.

დასახლების სტრუქტურა და ხალხური არქიტექტურის ფორმირება

თუშეთი შედგება შედარებით კომპაქტური სოფლებისგან, რომლებიც მდინარის ხეობების კლდოვან და მზიან ფერდობებზეა განლაგებული. სოფლების თავზე აღმართული მაღალი და ვიწრო კოშკები გვახსენებს ამ დასახლებების თავდაცვით ხასიათს. რეგიონი მდიდარია ფიქალი ქვით, რომელიც ადგილობრივი სამშენებლო მასალის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა და თითქმის ყველა ნაგებობის ასაგებად გამოიყენებოდა. თუშთა სამეურნეო საქმიანობამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა როგორც საცხოვრებელი, ისე სასოფლო-სამეურნეო ნაგებობების სტრუქტურა. ისინი საცხოვრებელ და სამეურნეო სივრცეებს ორ განსხვავებულ ზონად ანაწილებდნენ. პირველი იყო ძირითადი გამაგრებული სოფელი, სადაც დომინირებდა თავდაცვითი კოშკები და ციხე-სახლები. მეორე კი ქვედა, ზამთრის დასახლება — ბოსელი, იგივე (Barn House), რომელიც ადამიანებისა და პირუტყვის ერთობლივ საცხოვრებლად გამოიყენებოდა და მტრისგან თავდაცვისთვის არ იყო განკუთვნილი (სუმბაძე, 2024). თუშეთში სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგი მეცხოველეობაა, სადაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა მეცხვარეობას ენიჭება. თუშური მეცხვარეობა მომთაბარე ხასიათისაა და რეგიონის ეკონომიკური კეთილდღეობის საფუძველს წარმოადგენს, რასაც ხელს უწყობს ფართო და უხვი საძოვრები. სოფლების დაშორებამ სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებისგან განაპირობა ზამთრის

დასახლებების ჩამოყალიბება, რომლებიც მეურნეობის წარმოებისა და პირუტყვის გამოზამთრების ძირითად ცენტრს წარმოადგენდა (სუმბაძე, 2024). თუშური ცხოვრების წესისთვის დამახასიათებელი იყო „სოფელ-ბოსლობა“ — მოსახლეობის სეზონური გადაადგილება. თოვლის მოსვლისა და მთებიდან მომავალი მტრის თავდასხმების საფრთხის შემცირების შემდეგ, სოფლის მოსახლეობა ზამთრის გასატარებლად ბოსლებში გადადიოდა. ეს ნაგებობები სოფლების განაპირა ნაწილში, სახნავ-სათესი მიწებისა და საძოვრების სიახლოვეს იყო განლაგებული (სუმბაძე, 2024). ბოსლების პირველი სართული პირუტყვისთვის იყო განკუთვნილი, რაც ზედა, საცხოვრებელი სართულის ბუნებრივ გათბობასაც უზრუნველყოფდა. პიგიურთი თვალსაზრისით, ადამიანებისა და პირუტყვის სივრცეები ერთმანეთისგან კედლით, ფარდით ან იატაკის განსხვავებული დონით იყო გამოიზნული (სუმბაძე, 2024). ბოსელებს მცირე ზომის ფანჯრები ჰქონდა, რომლებიც, როგორც წესი, სამხრეთის ფასადზე იყო განთავსებული. თბოიზოლაციის გაუმჯობესების მიზნით, შენობების გარე კედლები ტალახითა და სხვა ადგილობრივად ხელმისაწვდომი მასალებით იფარებოდა (საქართველოს რეგიონული განვითარებისა და ინფრასტრუქტურის სამინისტრო, 2018). მცირე ოჯახების ნაწილს სოფლის გარეთ საკუთარი სამეურნეო მიწები არ გააჩნდა, ამიტომ პირუტყვს ციხე-სახლის პირველ სართულზე მოწყობილ ბოსლებში ანაწილებდნენ. ამ სართულს „ბაშტე“ ეწოდებოდა და სწორედ ამ პრაქტიკამ წარმოშვა თუშური საცხოვრებელი არქიტექტურის ერთ-ერთი უნიკალური სახეობა (სუმბაძე, 2024).

თუშეთის დასახლებების უმეტესობა განლაგებულია სამხრეთისკენ მიმართულ, მზიან, ფართო კლდოვან ფერდობებზე, რომლებიც ზვავებისგან ბუნებრივად არის დაცული. მთიელებმა კარგად იცოდნენ, რომ რაც უფრო შეკრული და კომპაქტური იყო სოფელი, მით უფრო ადვილი იყო მისი დაცვა მტრის თავდასხმებისგან, ასევე ბავშვებისა და ქალების სწრაფად გადაყვანა სათემო ციხე-სიმაგრეებსა და თავშესაფრებში (სუმბაძე, 2024). ამ დასახლებების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი იყო ბორბლიანი ტრანსპორტისთვის განკუთვნილი გზების არარსებობა, რაც სხვადასხვა სოფელს შორის გადაადგილებასა და კომუნიკაციას მნიშვნელოვნად ათულებდა, ზოგ შემთხვევაში კი თითქმის შეუძლებელს ხდიდა (სუმბაძე, 2024).

სოფლების განვითარებასა და გაფართოებას დიდწილად განსაზღვრავდა სახნავ-სათესი მიწების ხელმისაწვდომობა. შესაბამისად,

დასახლების სტრუქტურა და მასშტაბი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სასოფლო-სამეურნეო რესურსებთან და მათი გამოყენების შესაძლებლობებთან (სუმბაძე, 2024).

სურათი 7 — ბოსელი წყარო: საქართველოს რეგიონული განვითარებისა და ინფრასტრუქტურის სამინისტრო, 2018.

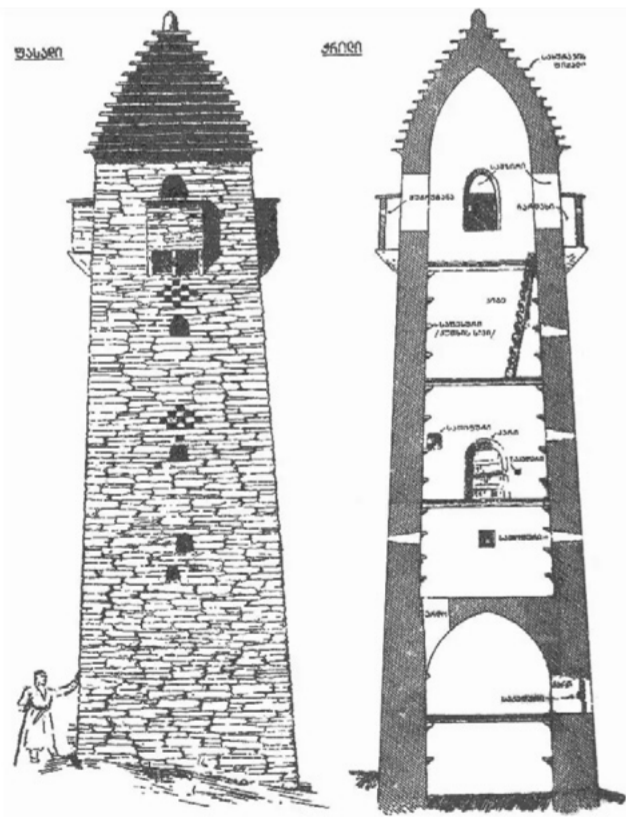

სურათი 6 — აეროფოტო, რომელიც ასახავს „სოფელ-ბოსლობის“ სისტემას: ზაფხულისა და ზამთრის დასახლებების განლაგებას. წყარო: Google Earth.

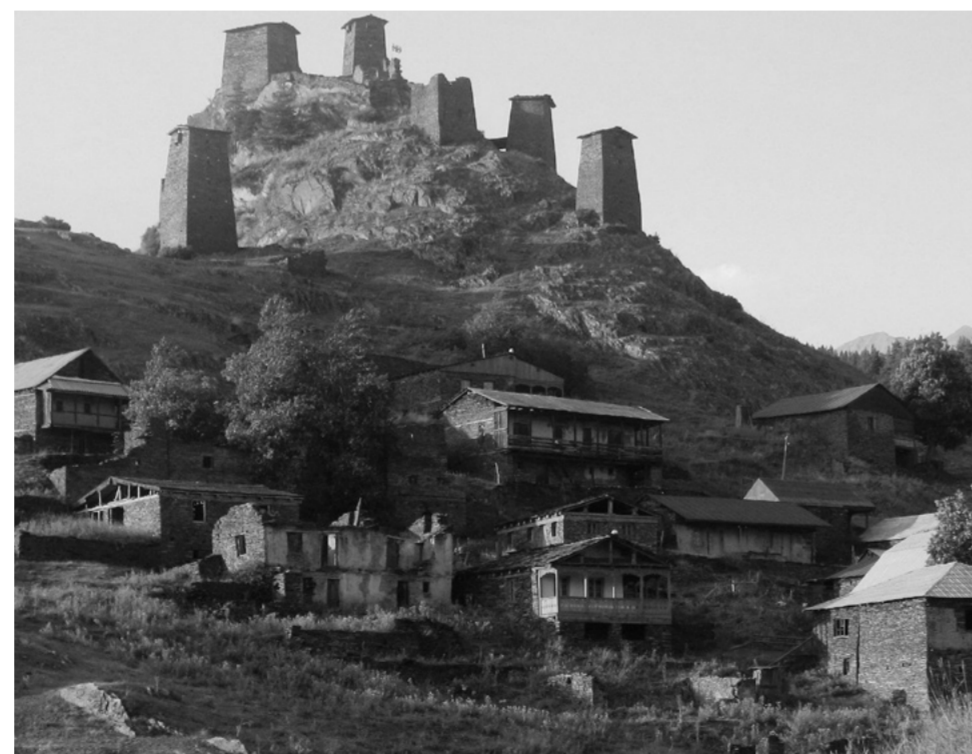
სურათი 5 — ბოსელი, სოფელ შენაკში. წყარო: ავტორის ფოტო.

სოფლების ზედა ნაწილებში ხშირად აღმართულია საბრძოლო კოშკები — ხუთ-ექვსსართულიანი სათემო ნაგებობები, რომლებსაც როგორც საგვარეულო, ისე საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდათ. ასეთი კოშკები გვხვდება ომალში, შენაქში, დართლოში, ინდურთასა და თუშეთის სხვა სოფლებში (სურათი 6). კოშკები თავდაცვით სისტემაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მათი მეშვეობით მოსახლეობას მტრის გამომჩენის შესახებ წინასწარ აფრთხილებდნენ, რაც საფრთხის შემთხვევაში სწრაფი რეაგირების შესაძლებლობას იძლეოდა. თუშეთში ორი ძირითადი ტიპის კოშკი გამოიყოფა. პირველი ტიპი მოიცავს განცალკევებულ, მაღალ და მოხდენილ კოშკებს პირამიდული გადახურვით, რომლებიც, როგორც წესი, ხუთიდან ექვს სართულამდე აღწევს. ასეთი კოშკები ძირითადად პირიქითისა და ჩაღმის ხეობებში გვხვდება (სურათი 8). მათი სიმაღლისა და სიფაქიზის მიღწევა შესაძლებელი გახდა დუღაბის გამოყენებით, განსხვავებით სხვა ტიპის კოშკებისგან, რომლებიც მშრალი წყობით, დუღაბის გარეშე იყო ნაგები (Horak, 2024).

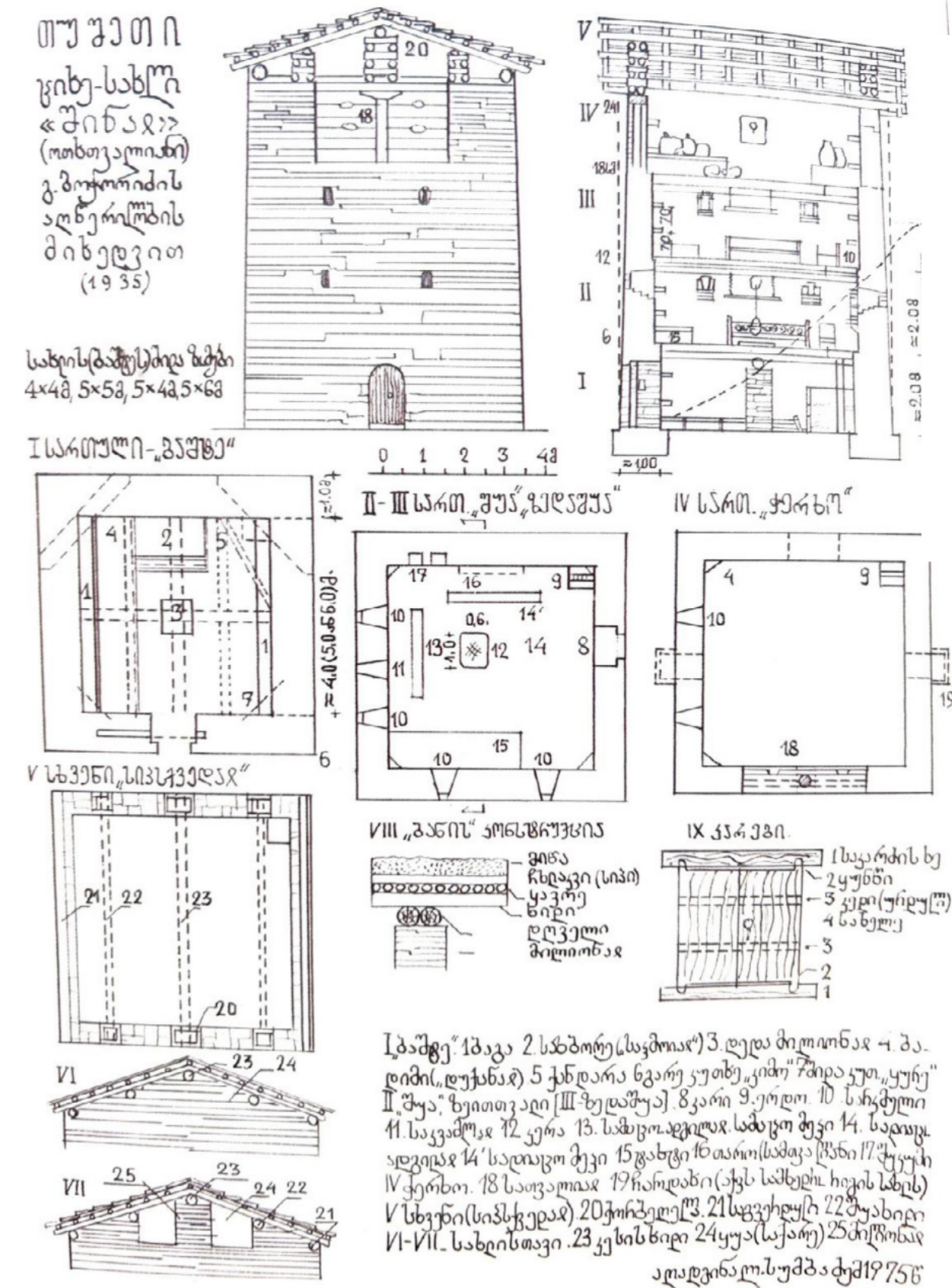
სურათი 8 — პირიქითის ტიპის თავდაცვითი კოშკი. წყარო: მაკალათია, ს. თუშეთი. თბილისი, 1933, გვ. 95, 121–122.

კოშკების ხანძრისგან დასაცავად, მათი კედლები, როგორც წესი, გლუვად იყო დამუშავებული, რათა მათზე აძრვამა გართულებულიყო. ამასთანავე, ნაგებობის გარეთ არ იყო დატოვებული ხის კონსტრუქციული ელემენტები, რომლებიც ცეცხლის გავრცელებას შეუწყობდა ხელს (Horak, 2024). კოშკის პირველი სართული პირუტყვისთვის იყო განკუთვნილი, ხოლო მთავარი შესასვლელი უმეტეს შემთხვევაში პირველი სართულის დონიდან ზემოთ იყო მოწყობილი, რაც თავდაცვით ფუნქციას ემსახურებოდა (Horak, 2024). შუა სართულები ქალებისა და ბავშვების შესაფარებლად გამოიყენებოდა, ხოლო დანარჩენი სართულები, რომლებიც სპეციალური სათოფურებით იყო აღჭურვილი, თავდაცვისთვის იყო განკუთვნილი. კოშკის ზედა სართულზე მოწყობილი იყო ქვის შვერილი — სალოდე, საიდანაც მცველები მტერს ტყვიებს ესროდნენ და ქვებს აყრიდნენ (ლაღაზიძე, 1965). მტრის თავდასხმის დროს კოშკები მოსახლეობისა და მათი ქონების მთავარ თავშესაფარს წარმოადგენდა. ასეთ გამაგრებულ დასახლებებში წყალი ახლომდებარე მდინარეებიდან მიწისქვეშა გვირაბების მეშვეობით მიეწოდებოდა, რომლებიც სოფელს წყლის ძირითად წყაროსთან აკავშირებდა (მაკალათია, 1931).

სურათი 9

სურათი 9 — ომალ, თუშეთის ადმინისტრაციული ცენტრი. სოფლის ზედა ნაწილში დღემდე შემორჩენილია თავდაცვითი ნაგებობები, ხოლო დასახლების ძირითადი ნაწილი საცხოვრებელი სახლებით არის წარმოდგენილი. ომალ ინარჩუნებს თუშური ხალხური და შუა საუკუნეების არქიტექტურის გამორჩეულ სახეს. აქვე მდებარეობს კესელის მოქმედი მუზეუმიც (Landru, N., თარიღის გარეშე).

თუშური ციხე-სახლი „შინაი“ (ოთხთავიანი)

- I. პირველი სართული - "ბაშტე"
  1. ბაგა
  2. საბორე(სახმოიანი)
  3. დედა მილიონაი
  4. ბადიმი(დუქანი)
  5. ქანდარა
  6. გარე კუთხე "კიმი"
  7. შიდა კუთხე "ყურე"

II-III. სართული - "შუა", "ზედაშუა"

8. კარი
9. ერდო
10. სარკველი
11. საკვამლაი
12. კერა
13. სამაცო ადგილი - სამაცო მუხი
- 14 & 14'. სადიაფო ადგილი სადიაფო მუხი
15. ტახტი
16. თაოლ(სამთვალისანი)
17. შეკუმი

IV. ჭერხო

18. სათვალაი
19. ხარდახი

VI-VII. სახლისთავი

23. კესის ხიდი
24. ყუა(საქარე)
25. მილიონაი

VIII. "ბანის" კონსტრუქცია - მიწა - ჩხლაპვი(სიპი) - ყავრე - ხიდი - დღველი - მილიონაი

IX. კარები

1. საკარძის ხე
2. ყუენი
3. კედის(ურდული)
4. სახელე

ციხე-სახლი

თუშური ციხე-სახლები ზომით საშუალოა და ტრადიციული თავდაცვითი კოშკების სიმაღლეს არ აღწევს. მათი სართულების საშუალო სიმაღლე დაახლოებით 2 მეტრია, ხოლო შენობების სიგანე 6–7 მეტრის ფარგლებში მერყეობს. ციხე-სახლები, როგორც წესი, მრავალსულიანი ოჯახების ან რამდენიმე ოჯახის ერთობლივ საცხოვრებელს წარმოადგენდა.

მეორე სართულზე განთავსებული იყო კერა, რომელიც ოჯახის ყოველდღიური ცხოვრების მთავარ სივრცეს ქმნიდა. მშვიდობიან პერიოდში ზედა, თავდაცვითი დანიშნულების სართული ან სხვენი ძირითადად საკუჭნაოდ და საწყობად გამოიყენებოდა, ხოლო მტრის თავდასხმის დროს იგი თავდაცვით ფუნქციას იძენდა და მოსახლეობის უსაფრთხოებას ემსახურებოდა (სუმბაძე, 2024).

სურათი 10 — თუშური ციხე-სახლი „შინაი“ (ოთხთავიანი). გ. ბოჭორძის (1935) ნახაზის მიხედვით გადახაზული ლონჯინომ სუმბაძის მიერ, 1975 წელს (სუმბაძე, 2024).

თუშურ სოფლებში ასევე გვხვდება სხვადასხვა საკულტო დანიშნულების ნაგებობაც. სოფლების გარეთ აგებული იყო სათემო აკლდამები, რომლებიც ორფერდა ფიქლის სახურავით იყო გადახურული. ეპიდემიების დროს უიმედოდ დარჩენილი ავადმყოფები ამ ადგილებში მიდიოდნენ სიცოცხლის უკანასკნელი დღეების გასატარებლად. ეკლესიების მშენებლობა თუშეთში შედარებით გვიან დაიწყო და არსებული მონაცემებით, მათი უმეტესობა XIX საუკუნის პირველი ნახევრამდე არ თარიღდება.

სურათი 11 — სალოცავები — თუშეთის რელიგიური არქიტექტურის ნიმუშები.

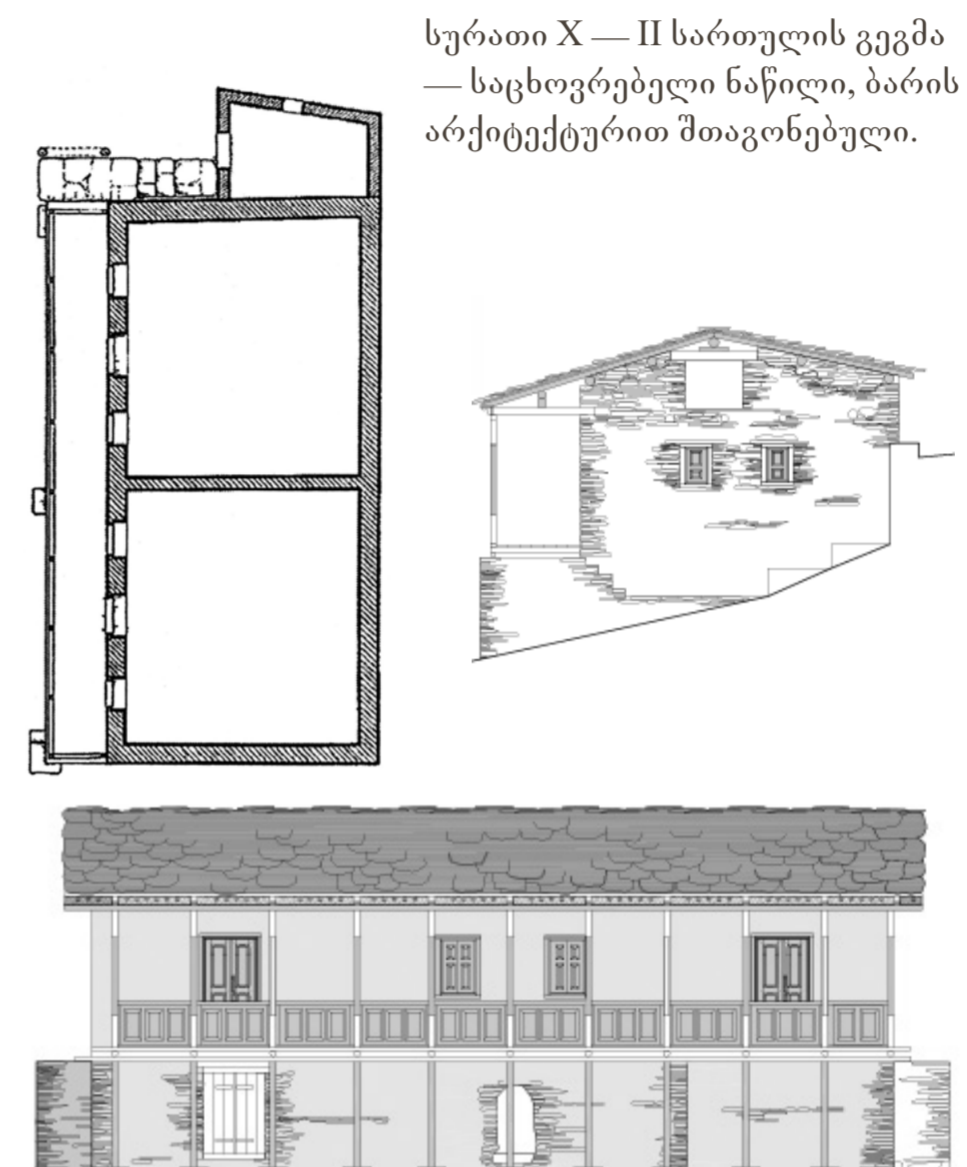
Totenhäuser mit Pyramidendach (Applis 2023 unter Bezug auf Makalatia 2022)

არქიტექტურა გარდამავალ პერიოდში

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ტრადიციულმა თუშურმა საცხოვრებელმა სახლებმა ცვლილება და ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებთან ადაპტაცია დაიწყო. ეს პროცესი უკავშირდებოდა როგორც მოსახლეობის ცხოვრების წესის ტრანსფორმაციას, ისე ქვეყნის ისტორიულ და პოლიტიკურ ცვლილებებს. ალვანის სოფლების გავლით, სადაც კახეთის ბარში გადასახლებული თუშები ცხოვრობდნენ, რეგიონში ქარხნული წარმოების პროდუქცია შემოვიდა (მაკალათია, 1931). შეძლებული ოჯახები ხშირად შლიდნენ ძველ საცხოვრებლებს და მათ სამშენებლო მასალას ახალი, თანამედროვე ტიპის სახლების ასაგებად იყენებდნენ. შედეგად, ტრადიციული ტიპის საცხოვრებლები თანდათან გაქრობის პროცესში აღმოჩნდა. გადაკეთების შედეგად, მრავალი სახლი ორ- ან სამსართულიან ნაგებობად იქცა, ხოლო ზედა თავდაცვითი სართულები ხშირად გაუქმდა. მათ ნაცვლად შენდებოდა სხვადასხვა დამხმარე სივრცე — კიბეები, ბოსლები, სხვენები, საწყობები,

სამზარეულოები და სხვა სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები (მაკალათია, 1931). ამ პერიოდში შეინიშნება სოფლის დასახლებების სიმჭიდროვის ზრდა. სოფლების სილუეტში ჩნდება წაგრძელებული საცხოვრებელი სახლები გადახურული აივნებით, შექმნილი ღიობებითა და მსუბუქი ხის სვეტებით. სწორედ ამ პროცესის შედეგად ჩამოყალიბდა ისეთი გამორჩეული არქიტექტურული სოფლები, როგორცაა დართლო, შენაქო და ომალო (სუმბაძე, 2024). საცხოვრებელ სახლებში ცენტრალური კერა თანდათან თუნუქის ღუმელმა ჩაანაცვლა. ამ ცვლილებამ ციხე-სახლების ადრე ბნელი და ჭვარტლით დაფარული ინტერიერები ნათელ და სუფთა საცხოვრებელ სივრცეებად გარდაქმნა. ამავე პერიოდში სახლებს სხვადასხვა დანიშნულების დამხმარე ნაგებობები და სივრცეები დაემატა. კასრე — სახლზე მიშენებული სათავსო, რომელიც მტრისა და გამთრის სიცივისგან დასაცავად გამოიყენებოდა და სხვადასხვა ნივთის, მათ შორის კიდობნების, ქოთნების, წყლის, დაფქვილი ფქვილისა და საფქვაავი იარაღების შესანახად იყო განკუთვნილი. საცეცხლური — ცალკე ნაგებობა ან სახლის მინაშენი, რომელიც ზაფხულში ცეცხლის დასანთებად გამოიყენებოდა. დერეფანი — პირუტყვის შესაფარებელი სივრცე. ფარდული — აივნის ქვეშ მოწყობილი ადგილი ცხენების დასაბმელად, შეშის შესანახად ან კოცონის დასანთებად. საქსლო — დამოუკიდებელი ან სახლზე მიშენებული ნაგებობა, რომელიც ქსოვისთვის გამოიყენებოდა. ქართანაი — სახლის წინა ეზო. ბაშტიკარი — კოშკის წინა ეზო. საკვაბე — სათემო ნაგებობა ლუდის სახდელად. მილიონაცი — კორალის (ბაკის) კვადრატული სვეტი, რომელიც შეიძლება შენობის შიგნით ან გარეთ მდებარეობდეს (სუმბაძე, 2024). ამ დროიდან აივანი საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურული გადაწყვეტის ერთ-ერთ მთავარ ელემენტად იქცა. ხის გალერეები და აივნები საერთო ქართული ტრადიციის შესაბამისად ფორმირდებოდა, რომელიც ბუნებრივად ყველაზე ახლოს კახეთის ხალხურ არქიტექტურასთან იდგა. შეიძლება ითქვას, რომ ამ გარდამავალი პერიოდის ნაგებობები ერთდროულად პასუხობდა მკაცრი მაღალმთიანი კლიმატის მოთხოვნებს და ქმნიდა უფრო კომფორტულ, პრაქტიკულ და მრავალფუნქციურ საცხოვრებელ გარემოს.

თუშეთი დღეს ახალი დანიშნულებისა და განვითარების მიმართულების ძიების პროცესშია. მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონს მნიშვნელოვანი პოტენციალი გააჩნია სოფლის მეურნეობის, მეცხვარეობის, მაღალი ხარისხის მატყლის წარმოებისა და სასაზღვრო ფუნქციის თვალსაზრისით, თანამედროვე პირობებში სწორედ ტურიზმი იქცა იმ ძირითად ფაქტორად, რომელიც თუშებს ზაფხულის თვეებში მთაში დაბრუნებისა და იქ ცხოვრების გაგრძელების მოტივაციას აძლევს (ნანიტაშვილი და იენსენი, 2018).

სურათი X — II სართულის გეგმა — საცხოვრებელი ნაწილი, ბარის არქიტექტურით შთაგონებული.

ფიგურა 12 - გარდამავალი სახლი (Ministry of regional development and infrastructure of Georgia, 2018)

თავი 2 — დაცული ლანდშაფტი და იუნესკოს მსოფლიო მემკვიდრეობის სტატუსი

საქართველოში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მნიშვნელობას ღრმა ისტორიული ფესვები აქვს. ისეთი მოღვაწეები, როგორც იყო ექვთიმე თაყაიშვილი, მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ეროვნული საგანძურის დაცვასა და შენარჩუნებაში (თავბერიძე, 2022). ამასთანავე, ისტორიულად ისეთ რეგიონებს, როგორც სვანეთია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული კულტურული ფასეულობების დაცვის საქმეში, რადგან მონღოლთა და სპარსელთა შემოსევების პერიოდში იქ ინახებოდა არაერთი მნიშვნელოვანი რელიქვია

და არტეფაქტი (Dunbar, 2022). ეს მხოლოდ რამდენიმე მაგალითია, რომლებიც ნათლად წარმოაჩენს ქართული საზოგადოების კოლექტიურ ძალისხმევას ტრადიციების, ხელოვნების ნიმუშებისა და კულტურული მემკვიდრეობის შესანარჩუნებლად. მემკვიდრეობის ეფექტური დაცვა მოითხოვს კოორდინირებულ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს სამართლებრივ რეგულაციებს, განათლებას, კვლევას და მართვის სტრატეგიებს. კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად პირველ რიგში აუცილებელია მისი ღირებულების სწორად გააზრება, ასევე მისი მდგომარეობის საფუძვლიანი შეფასება და მონიტორინგი. მხოლოდ ამ გზით არის შესაძლებელი კონსერვაციისა და დაცვის ეფექტიანი ღონისძიებების დაგეგმვა და განხორციელება.

თუშეთის დაცული ლანდშაფტი, ეროვნული პარკი და ნაკრძალი

აღნიშნული სტატუსების საფუძველზე, თუშეთში მოქმედებს რეგულაციები, რომლებიც აკონტროლებს მიწის საკუთრებას, არქიტექტურულ ცვლილებებსა და ახალი ნაგებობების მშენებლობას. ამასთანავე, ისინი მიზნად ისახავს რეგიონის ფლორისა და ფაუნის დაცვას, ეკოტურიზმის განვითარებასა და ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობის მხარდაჭერას (NACRES, 2012).

თუმცა, მიუხედავად არსებული რეგულაციებისა და დასახული მიზნებისა, რეალური მდგომარეობა არაერთ გამოწვევას აჩენს. რესურსების ნაკლებობამ და არსებული რეგულაციების არასათანადო აღსრულებამ მნიშვნელოვანი სირთულეები შექმნა რეგიონის უნიკალური ბუნებრივი და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიმართულებით. ამასთანავე, ეკონომიკური პრიორიტეტების ცვლილების შედეგად, თუშეთში მრავალი ადგილობრივი ოჯახი ტრადიციული სოფლის მეურნეობის ნაცვლად ტურისტულ საქმიანობაზე გადაერთო. შედეგად, ისინი სულ უფრო მეტად არიან დამოკიდებული ბარდთან შემოტანილ პროდუქტებზე, ხოლო სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა და მასთან დაკავშირებული ტრადიციული ცოდნა თანდათან უკანა პლანზე ინაცვლებს. ეს პროცესი საფრთხეს უქმნის თაობიდან თაობაზე გადაცემულ გამოცდილებას, უნარებსა და კულტურულ პრაქტიკებს (Khartishvili, L., svajda, J., Malac, L. 2020).

არქიტექტურული და მატერიალური ასპექტები

არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და განვითარებისათვის ბუნებრივი რესურსების სათანადო შეფასებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. თუშეთის ტრადიციული არქიტექტურა ადგილობრივ სამშენებლო მასალებზე დაფუძნებულია. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია ფიქალი, რომელიც ბუნებრივად თხელ ფენებად იშლება და სამშენებლო მიზნებისთვის განსაკუთრებით ხელსაყრელ მასალას წარმოადგენს (მაკალათია, 1933). ტრადიციული ნაგებობები მშრალი წყობის მეთოდით ძირითადად, დუღაბის გარეშე იგებოდა. იატაკისა და გადახურვის კონსტრუქციებში ძირითადად ფიჭვისა და არყის ხეს იყენებდნენ, ხოლო თბოიზოლაციისთვის და გათბობის ეფექტიანობის გასაუმჯობესებლად მიწის, თივისა და ძროხის ნაკვლის ნარევი გამოიყენებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქვის მოპოვებისა და ტრანსპორტირების თანამედროვე მეთოდები მნიშვნელოვნად განვითარდა, სამშენებლო მასალების მაღალმთიან რეგიონში გადატანა კვლავ სერიოზულ გამოწვევად რჩება. ადგილობრივ მოსახლეობასთან საუბრებიდან ირკვევა, რომ სულ უფრო ნაკლებია კვალიფიციური ხელოსანი და კონტრაქტორი, რომლებიც მსგავსი სირთულის მქონე პროექტების განხორციელებას თანხმდებიან.

თუშეთის არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვის პროცესში ჩართული არქიტექტორი ვია აბულაძე აღნიშნავს, რომ ქვემო ალვანის მცირე სკოლაში არსებული ერთი სასწავლო კლასი ვერ უზრუნველყოფს საკმარისი რაოდენობის სპეციალისტების მომზადებას. მისი აზრით, ასევე მნიშვნელოვანია თუშეთში ფიქლის მოპოვების ლეგალიზება, რაც არსებული კონტექსტისათვის უფრო ადეკვატური არქიტექტურული და სარესტავრაციო გადაწყვეტილებების განხორციელებას შეუწყობდა ხელს (Mtisambebi.ge, 2019). გარკვეული ძალისხმევა განხორციელდა არასამთავრობო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების მიერაც. მაგალითად, „კესელის ფონდის“ მხარდაჭერით რეაბილიტაცია ჩატარდა რამდენიმე ისტორიულ ნაგებობას, მათ შორის ერთ-ერთ კოშკს, რომლის აღდგენაში ჩეხი მოხალისეები მონაწილეობდნენ. ადგილობრივები ამ ნაგებობას დღესაც „ჩეხურ ციხეს“ უწოდებენ (Lazarova, 2017). თუმცა, მსგავსი ცალკეული

ინიციატივები მხოლოდ ხაზს უსვამს მემკვიდრეობის დაცვისა და მართვის უფრო ფართო, გრძელვადიანი და სისტემური სტრატეგიის აუცილებლობას.

მართვის გამოწვევები

თუშეთის ეფექტურ მართვასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე დგანან როგორც თუშეთის დაცული ლანდშაფტის ადმინისტრაცია, ისე ახმეტის მუნიციპალიტეტი. საქართველოს სხვა რეგიონებში განხორციელებული არაერთი წარუმატებელი სარეაბილიტაციო პროექტი ამ პრობლემების მასშტაბს ნათლად წარმოაჩენს. მაგალითად, ქუთაისში ბაგრატის ტაძარსა და გელათის მონასტერში ჩატარებული არასათანადო საკონსერვაციო და სარესტავრაციო სამუშაოების გამო, აღნიშნული ძეგლები იუნესკომ საფრთხის ქვეშ მყოფი მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შეიტანა (UNESCO, 2018).

მსგავს საფრთხეებს დღეს თუშეთშიც ვხვდებით. თანამედროვე სამშენებლო პრაქტიკა, მათ შორის ცემენტის ბლოკებისა და თუნუქის სახურავების გამოყენება, რეგიონის ტრადიციულ არქიტექტურულ სახესა და ისტორიულ იდენტობას საფრთხეს უქმნის (სურათები 14, 15).

ზემო ომალოში მომხდარი შემთხვევა ნათლად ასახავს იმ სირთულეებს, რომელთა წინაშეც ადგილობრივი მოსახლეობა მემკვიდრეობის დაცვის რეგულაციებთან მიმართებაში დგას. ერთ-ერთმა სახლის მფლობელმა, რომელმაც შესაბამისი ნებართვის გარეშე თითქმის დაასრულა სარემონტო სამუშაოები, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოსგან სამუშაოების შეჩერების მოთხოვნა მიიღო. მიუხედავად იმისა, რომ მან სცადა არსებული პროცედურების დაცვა და არქიტექტორიც დაიქირავა, ბიუროკრატიულმა ბარიერებმა და ინსტიტუციური მხარდაჭერის ნაკლებობამ პროცესი მნიშვნელოვნად გაართულა. ეს შემთხვევა აჩვენებს, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას ხშირად გაცნობიერებული აქვს მემკვიდრეობის დაცვის მნიშვნელობა, თუმცა ეფექტური მოქმედებისთვის მათ არ გააჩნიათ საკმარისი კონსულტაცია, პროფესიული მხარდაჭერა და ხელმისაწვდომი რესურსები, რომლებიც რეგულაციებთან ადაპტირებასა და მათი მოთხოვნების შესრულებას გაამარტივებდა (მთივლიშვილი, 2017).

სურათი 13,14,15 - სვანეთის მაგალითი ტურიზმის მზრდადი ზეწოლით გამოწვეული სამშენებლო პრობლემები ფოტო ეკუთვნის : ნიკა რომელაშვილს

სურათი 16–17. დაცულ ლანდშაფტსა და ეროვნულ პარკში აშენებული შეუსაბამო ნაგებობების რამდენიმე მაგალითი, რომლებიც უარყოფითად ზემოქმედებს გარემოზე, მაშინ როდესაც სწორედ უნიკალური არქიტექტურული მემკვიდრეობა წარმოადგენს რეგიონის მთავარ ტურისტულ ღირებულებას. (ფოტოები გადაღებულია საველე ვიზიტის დროს, ზაფხული). ფოტოგრაფი: ნიკა რომელაშვილი.

დადებითი ინიციატივები და მიღებული გამოსწორებები

დართლოს რეაბილიტაციის პროექტი, რომელიც მსოფლიო ბანკისა და საქართველოს მთავრობის მიერ დაფინანსდა (World Bank, 2014), ნათლად წარმოაჩენს პოზიტიური ცვლილებების შესაძლებლობას. მიუხედავად იმისა, რომ პროექტმა სოფლის არქიტექტურული მთლიანობის აღდგენაში მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია — პროცესი, რომელიც ხანგრძლივი და რთული იყო — მან ვერ შეძლო მოსახლეობის კლების ტენდენციის შეჩერება. სოფლების დაცლა მხოლოდ თუშეთის პრობლემა არ არის. სოფლის მოსახლეობის შემცირება მსოფლიოში ფართოდ გავრცელებული პროცესია, რომლის დროსაც ადამიანები უკეთესი ეკონომიკური, საგანმანათლებლო და სოციალური შესაძლებლობების საძიებლად ქალაქებში გადადიან, ხოლო ტრადიციული ცხოვრების წესი თანდათან უკანა პლანზე იწვევს (Li, Westlund and Liu, 2019).

სურათი 18–21. ტრადიციული არქიტექტურა რესტავრაციამდე და რესტავრაციის შემდეგ. (Blogspot.com, 2019).

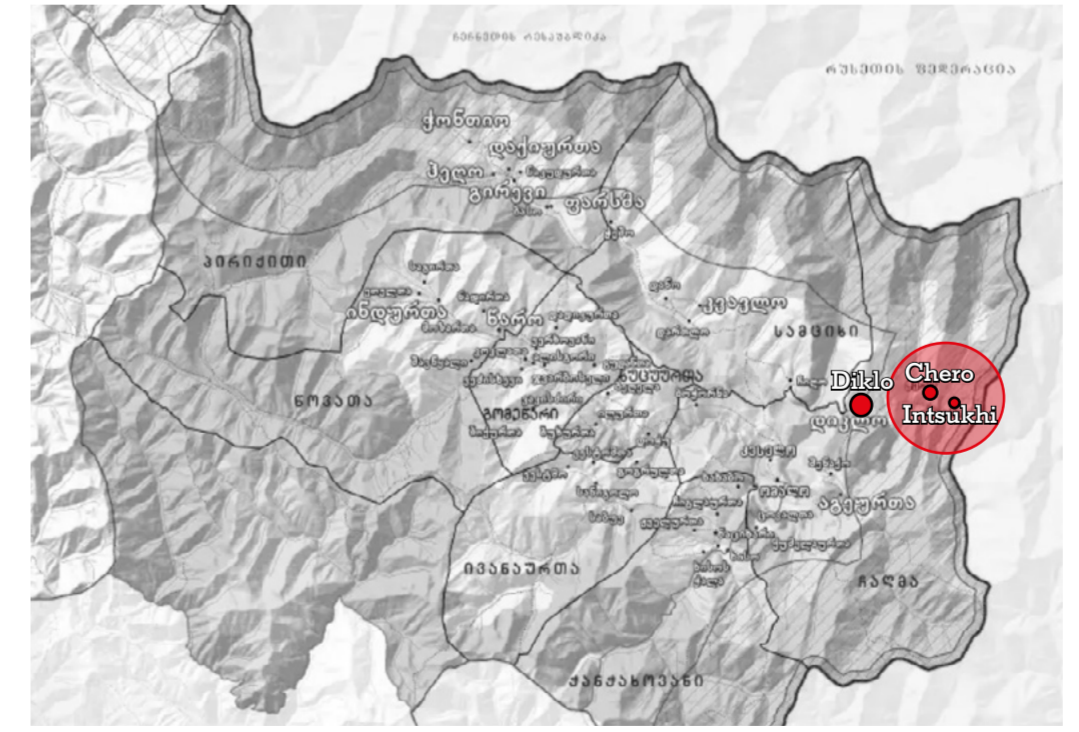
თუშეთში სოფლის მეურნეობა და მეცხვარეობა დღეს არაერთ სირთულეს აწყდება, რაც ამ საქმიანობების ეკონომიკურ სიცოცხლისუნარიანობას მნიშვნელოვნად ამცირებს. არსებული პრობლემების გადაჭრა მოითხოვს მიზანმიმართულ ძალისხმევას, რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერასა და წახალისებაზე იქნება ორიენტირებული. ახმეტის მუნიციპალიტეტისა და თუშეთის დასახლებებისთვის სივრცით-ტერიტორიული დაგეგმარების დოკუმენტაციის შემუშავებაზე მომუშავე მთავარი არქიტექტორი, გია აბულაძე, თუშეთის განვითარების მნიშვნელოვან შესაძლებლობებზე საუბრობს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ რეგიონთან დამაკავშირებელი მთავარი გზა მთელი წლის განმავლობაში ხელმისაწვდომი გახდება. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პერსპექტივა მრავალმხრივ დადებითად გამოიყურება, აუცილებელია იმის გათვალისწინებაც, რომ მუდმივი საგზაო კავშირი, ელექტროენერჯის უზრუნველყოფა და ოთხივე სეზონზე ხელმისაწვდომობა მნიშვნელოვან პასუხისმგებლობასთან არის დაკავშირებული. ასეთმა ცვლილებებმა შესაძლოა გაზარდოს ზეწოლა ლანდშაფტზე, ბუნებრივ გარემოსა და ადგილობრივ საზოგადოებაზე და დააჩქაროს ის პროცესები, რომელთა მართვაც დღესაც გამოწვევად რჩება, თუნდაც მცირე მასშტაბის პროექტების ფარგლებში. აბულაძის აზრით, თუშეთში მუდმივად მოქმედი არქიტექტურული და საკონსულტაციო ჯგუფის არსებობა აუცილებელია, რათა ადგილობრივ მოსახლეობას პროფესიული დახმარების მისაღებად შორეულ ცენტრებში მიმართვა არ უწევდეს.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დირექტორის, ნიკოლოზ ანთიძის განცხადებით, 2017 წლიდან მნიშვნელოვნად გაიზარდა დასამტკიცებლად წარდგენილი პროექტების რაოდენობა, რაც მემკვიდრეობის დაცვისა და მართვის პროცესების გააქტიურებაზე მიუთითებს (Mtisambebi.ge, 2019). ამასთანავე, განვითარების გენერალური სტრატეგიის ფარგლებში მუშავდება ათი სოფლის რეაბილიტაციისა და განვითარების გეგმა (Mtisambebi.ge, 2019). ამ სოფელთა შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ძველი დიკლო, რომელსაც მომავალში შესაძლოა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და სტრატეგიული ფუნქცია მიენიჭოს. ამის მიზეზები შემდეგ ნაწილში იქნება განხილული.

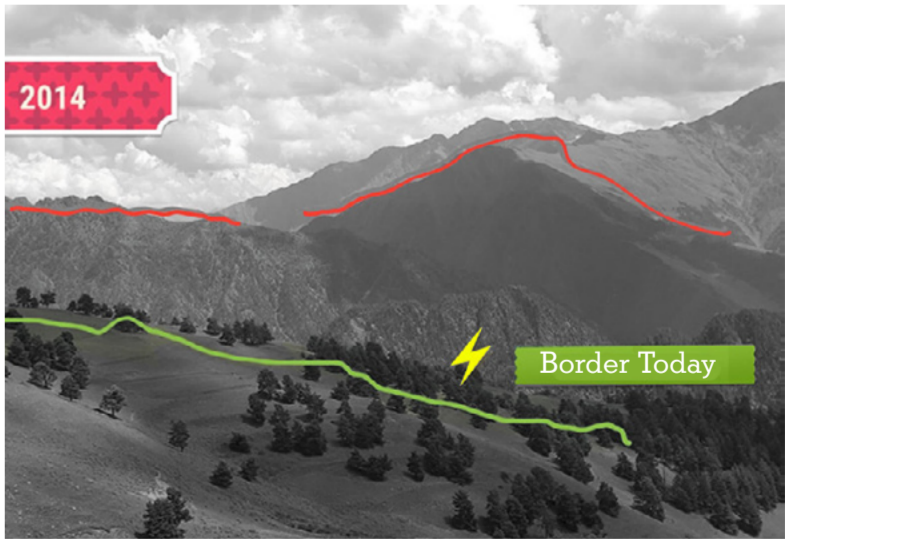

სურათი 22–23. ძველი დიკლოს ვიზუალიზაცია დაგეგმილი რესტავრაციის დასრულების შემდეგ. (Mtisambebi.ge, 2019).

სურათი 25. ჰეროს, ინწუხისა და დიკლოს სოფლების მდებარეობა. წყარო: Mtisambebi.ge (2019).

სევედიანი ისტორია და შესაძლო მომავალი დიკლოს მიმდებარედ არსებული პოლიტიკურად სენსიტიური სასაზღვრო ზონა და ერთმანეთის გვერდით არსებული დასახლებული და მიტოვებული სოფლები ნათლად წარმოაჩენს, თუ როგორ აისახა თანამედროვე გეოპოლიტიკური პროცესები თუშეთის კულტურულ მემკვიდრეობაზე. 1837 წელს დიკლო მთლიანად გადაწვეს (Horak, 2024). დღეს, დიკლოდან დაახლოებით 30 წუთის სავალზე, ძველი სოფლის—გალავანის (დღევანდელი ძველი დიკლო) — ნაშთებია შემორჩენილი. მიუხედავად იმისა, რომ სოფლისგან ბევრი აღარ დარჩა, ის უნიკალურ წარმოდგენას გვაძლევს XVII–XIX საუკუნეების თუშური საფორტიფიკაციო არქიტექტურისა და დასახლების სტრუქტურის შესახებ. ქედს მიღმა კიდევ ორი სოფელი — ჰერო და ინწუხი — მდებარეობს. ეს დასახლებები, რომლებიც დღეს პოლიტიკურად მგრძობიარე ტერიტორიებში მოექცა, წარსულში კულტურული და არქიტექტურული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან ცენტრებს წარმოადგენდა და კავკასიის ფართო კულტურულ სივრცესთან იყო დაკავშირებული. მათი იძულებითი დაცლა და შემდგომი სასაზღვრო შეზღუდვები იმ პროცესებს დაემთხვა, რომელთა შედეგადაც ეს ტერიტორიები რუსეთის კონტროლის ქვეშ მოექცა, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას წარმოადგენს. ამჟამად აღნიშნულ სოფლებში დაღესტნის დიდოელი მოსახლეობა ცხოვრობს (გელა მთივლიშვილი, 2018).

სურათი 26. ადმინისტრაციული საზღვრების ცვლილება. წყარო: გელა მთივლიშვილი (2018).

საზღვრების ცვლილება და უყურადღებობა თუშეთში

თუშეთში საზღვრების ცვლილების ისტორია ნათლად აჩვენებს, თუ რა შედეგები შეიძლება მოჰყვეს ხანგრძლივ უყურადღებობასა და უმოქმედობას. ინწუხი და ჭერო, რომლებიც ოდესღაც საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა, დღეს რუსეთის კონტროლის ქვეშ იმყოფება, ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე დაკარგული ტერიტორიების მაგალითებად (გელა მთივლიშვილი, 2018). ამ სოფლების საქართველოს დანარჩენ ნაწილთან დამაკავშირებელი საგზაო ინფრასტრუქტურის არარსებობა რეგიონს კიდევ უფრო იზოლირებულს ხდის. ეს პრობლემა მხოლოდ ტერიტორიის დაკარგვას არ უკავშირდება. დროთა განმავლობაში შესუსტდა და თითქმის გაქრა ის მნიშვნელობა, რომელიც ამ რეგიონს ისტორიულად ჰქონდა — როგორც საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვრების დაცვის, ისე კავკასიურ სივრცესთან კავშირების თვალსაზრისით. შესაბამისად, ბუნებრივია, რომ მსგავსი პროცესების ერთობლიობამ დღევანდელი მდგომარეობა განაპირობა. ამ კონტექსტში მნიშვნელოვანი ინიციატივაა „სტუდიო 21“-ის მიერ დიკლოს აღდგენისა და განვითარებისათვის შემუშავებული პროექტი. აღნიშნული გეგმა შეიძლება გახდეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯი როგორც სასაზღვრო ზონის გაძლიერების, ისე რეგიონის ტურისტული პოტენციალის განვითარების მიმართულებით.

სოფლების აღორძინება მემკვიდრეობისა და ფუნქციის აღდგენის გზით

შენაქოს სოფლის ისტორია ნათლად წარმოაჩენს არქიტექტურის, კულტურული მემკვიდრეობისა და ადამიანის დანიშნულების ურთიერთკავშირს. სოფელი სარგებლობს მცირე ჰიდროელექტროსადგურით, რომელიც მსოფლიო ბანკისა და აშშ-ის განვითარების სააგენტოს ფინანსური მხარდაჭერით, პროექტის „ენერჯეტიკის განვითარება სოფლის რეგიონებში“ ფარგლებში აშენდა (გაჩეჩილაძე, 2011). 2011 წელს ექსპლუატაციაში შესვლის შემდეგ, სადგური

სტაბილურად უზრუნველყოფს ელექტროენერჯის მიწოდებას, რაც ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორ შეუძლია მიზნობრივ ინფრასტრუქტურულ ინვესტიციებს შორეული და იზოლირებული რეგიონების განვითარებას შეუწყოს ხელი. თუმცა, შენაქო, ისევე როგორც თუშეთის მრავალი სხვა სოფელი, კვლავ სეზონური დასახლების პრობლემის წინაშე დგას. სოფელში მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ ერთი ოჯახი ცხოვრობს, რომელიც ადგილობრივ ტრადიციებთან და ისტორიულ მემკვიდრეობასთან უწყვეტ კავშირს ინარჩუნებს.

სოფლის მეურნეობა და ტრადიციების რეგრესი

ტრადიციულად, თუშეთის სამეურნეო ცხოვრება მეცხოველეობასა და მდგრად მიწათმოქმედებას შორის ბალანსს ეფუძნებოდა. თუმცა, XX საუკუნის შუა ხანებში განხორციელებულმა პოლიტიკამ, მათ შორის იძულებითმა გადასახლებებმა, ეს ურთიერთობა მნიშვნელოვნად დაარღვია. საბჭოთა ხელისუფლებამ მაღალმთიანი რეგიონების მოსახლეობის ნაწილი ბარში გადაასახლა, ხოლო მათი საგვარეულო მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი საძოვრებად გადააკეთა. ამ პროცესმა გამოიწვია გადაძოვება, ნიადაგის ეროზია და ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობის თანდათანობითი დაკნინება. როგორც თუშეთის დაცული ლანდშაფტის ადმინისტრაციის დირექტორი, ერისტო ლალაშიძე აღნიშნავს: „შეუძლებელია მითვებული სოფლების არქიტექტურის შენარჩუნება, როდესაც ფერდობები უკონტროლო ძოვების შედეგად იშლება“ (ცისკარიშვილი, 2015). თუშეთში განხორციელებულ საპილოტე პროექტებზე დაფუძნებული ეროზიის მართვის სახელმძღვანელო ფერმერებსა და არასამთავრობო ორგანიზაციებს პრაქტიკულ რეკომენდაციებს სთავაზობს მიწის რესურსების მართვისა და ტყის აღდგენის მიმართულებით (Kirchmeir et al., 2019). მიუხედავად ამისა, მრავალი გამოწვევა კვლავ გადაუჭრელი რჩება. პრობლემებს აწყდებიან მწყემსებიც, რომლებიც იბევრებიან საძოვრებით სარგებლობისთვის,

ხოლო შირაქის ველის მიმართულებით არსებულ სამწყემსო მარშრუტებზე ხშირად არ აქვთ შესაბამისი საცხოვრებელი და დამხმარე ინფრასტრუქტურა (სურათი 25) (1TV – ფერმა, 2022).

თუ აღნიშნული პრობლემები სათანადო ყურადღებისა და ჩარევის გარეშე დარჩება, საფრთხე შეექმნება არამხოლოდ რეგიონის ეკონომიკურ მდგრადობას, არამედ იმ კულტურულ მემკვიდრეობასა და ცოდნასაც, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრავდა თუშეთის იდენტობას.

სურათი 27 — ფოტო: თეიმურაზ პოპიაშვილი.

სურათი 28 — მატყლით იზოლირებული ლურჯი პლასტმასის კასრები, რომლებიც ტრადიციული „გუდის“ ყველის დასამზადებლად გამოიყენება.

სურათი 29 — ზაფხულის საძოვრებისკენ მიმავალი გზა. ფოტოგრაფი: დიმიტრი ვომბერგი.

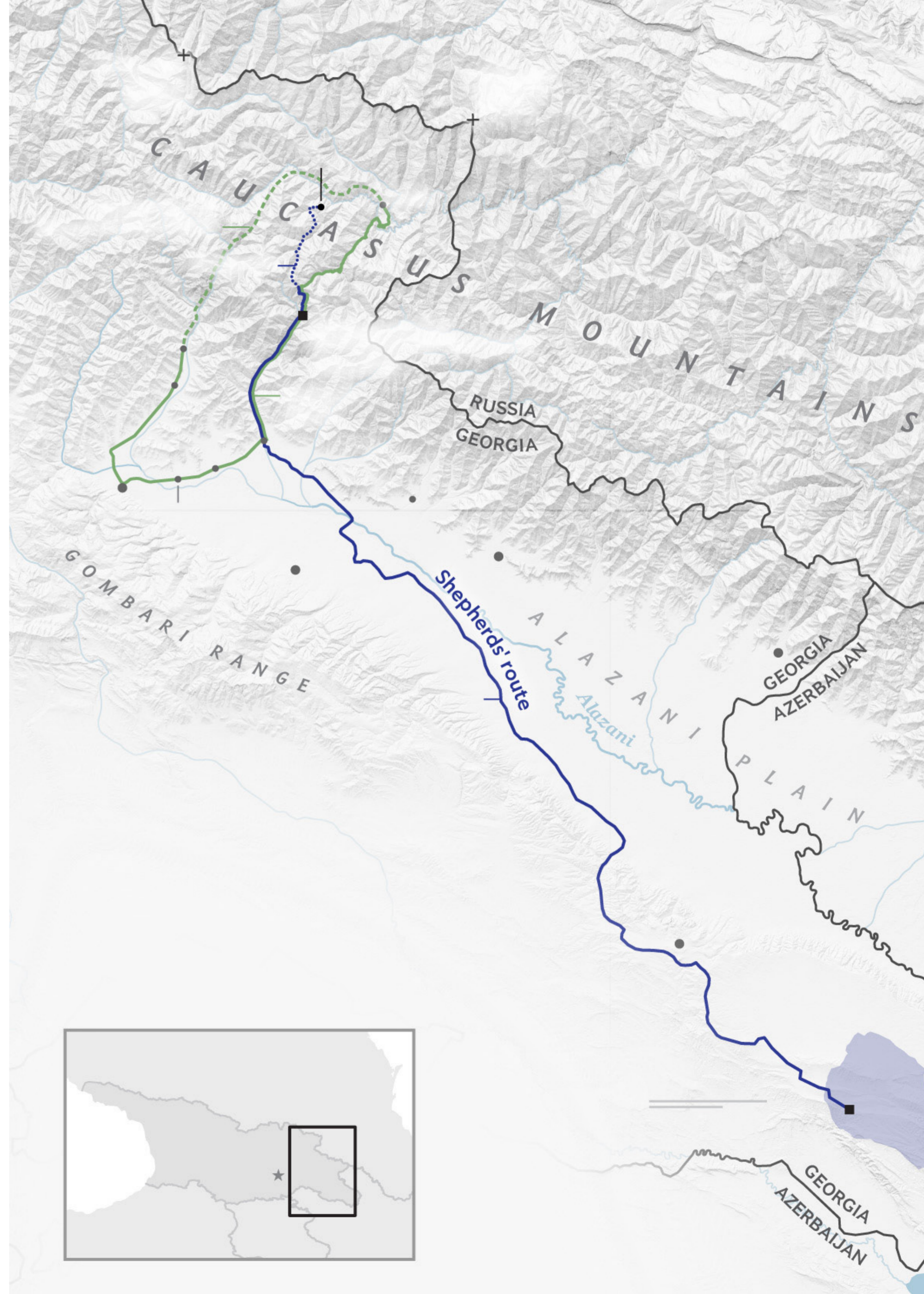
საერთაშორისო გამოცდილება და სამომავლო გზა

სხვა ქვეყნების გამოცდილების შესწავლა მნიშვნელოვან გაკვეთილებს გვთავაზობს. მაგალითად, იტალიაში სახელმწიფოს არასაკმარისმა ყურადღებამ და მხარდაჭერამ მრავალი მაღალმთიანი სოფლის თითქმის სრულ დაცლამდე მიიყვანა. ამის საპირისპიროდ, ავსტრიამ შეძლო მთიან რეგიონებში მოსახლეობის შენარჩუნება სახელმწიფო სუბსიდიების, სოფლის განვითარების პროგრამებისა და მიზნობრივი მხარდაჭერის მეშვეობით. შენაქოში ვიზიტისას ავსტრიელმა სპეციალისტებმა განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილეს აგროტურიზმისა და მდგრადი განვითარების პოტენციალზე. მათი შეფასებით, აუცილებელია ისეთი ინიციატივების განხორციელება, რომლებიც ერთმანეთთან დააკავშირებს კულტურულ მემკვიდრეობას, არქიტექტურას და თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნებს (მოსიაშვილი, 2020).

მიუხედავად იმისა, რომ ინფრასტრუქტურის აღდგენა და განვითარება აუცილებელი წინაპირობაა, მხოლოდ ეს არ არის საკმარისი. არქიტექტურა ადამიანებს უნდა ემსახურებოდეს და ქმნიდეს სივრცეებს, რომლებსაც მკაფიო დანიშნულება და ფუნქცია აქვს. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი მოსახლეობის შენარჩუნება, მათი კეთილდღეობის ზრდა და ადგილობრივი თემების განვითარებაში მათი აქტიური მონაწილეობა. დანიშნულების გარეშე შენობები მხოლოდ ფიზიკურ სტრუქტურებად რჩება. სიცოცხლეს მათ ადამიანური საქმიანობა, ყოველდღიური გამოყენება და საზოგადოების საჭიროებებზე პასუხის გაცემის უნარი სძენს. სწორედ ამიტომ, თუშეთის მომავალი მხოლოდ ისტორიული ნაგებობების აღდგენაზე არ უნდა იყოს დაფუძნებული, არამედ ისეთი პირობების შექმნაზე, რომლებიც ამ სივრცეებს კვლავ სიცოცხლითა და შინაარსით აავსებს.

სურათი 30 — მარადიული ტრადიცია

ყოველ გაზაფხულს მწყემსები თავიანთ ფარებს თუშეთის ალპურ საძოვრებზე მიერეკებიან. ისინი შირაქის ველიდან ვესტომთამდე დაახლოებით 250 კილომეტრის (155 მილის) გზას გადიან, როგორც საავტომობილო გზებით, ისე საფეხმავლო ბილიკებით, ხოლო შემოდგომის დასაწყისში უკან ბრუნდებიან. მგზავრობა საშუალოდ ათ დღეს გრძელდება და მოიცავს ხანგრძლივ გაჩერებას ალვანში, მთის უღელტეხილზე საბოლოო გადასვლამდე (Giorgi Gogua, Urquijo და Nikoloz Mchedlidze, 2021).

თავი 3 — არქიტექტურული ვორქშოფი AqTushetii Residency-ში (ომალო)

მოგზაურობა მთებში

ცნობისმოყვარეობისა და ინტუიციის ერთობლიობით და ვგეგმე ჩემი მოგზაურობა თუშეთში. დაუძლეველმა სურვილმა, პირადად განმეცადა ქართული მთის ცხოვრება და ახლოდან გამეცნო მისი ხალხური არქიტექტურა, ამ რეგიონამდე მიმიყვანა. ამავედროულად, მსურდა მეტი მასალა და ცოდნა მომეპოვებინა ჩემი სადისერტაციო კვლევისთვის. ის, რის შესახებაც მანამდე მხოლოდ წიგნებიდან ვკითხულობდი და გარკვეული ეჭვითა თუ გაურკვეველობით ვმსჯელობდი, ახლა მის ავთენტურ გარემოში უნდა გამომეკვლია და უკეთ გამეგო.

ეს თავი ასახავს ჩემს გამოცდილებას AqTushetii Residency-ში გატარებული პერიოდის შესახებ. სოფლების დათვალიერების, ადგილობრივი მაცხოვრებლებისგან მიღებული ცოდნისა და პრაქტიკული სამშენებლო საქმიანობის მეშვეობით, საშუალება მომეცა სიღრმისეულად გამეცნო მთის ცხოვრების ციკლი და გამეაზრებინა, თუ როგორ შეიძლება თანაარსებობდეს ტრადიცია და ინოვაცია ამ გამორჩეულ რეგიონში. მიღებულმა გამოცდილებამ მნიშვნელოვნად გააღრმავა ჩემი ცოდნა როგორც თუშეთის კულტურული მემკვიდრეობის, ისე მისი თანამედროვე გამოწვევებისა და განვითარების შესაძლებლობების შესახებ.

AqTushetii Residency — ხალხური არქიტექტურის აღორძინება
მთების გულში, ომალოში მდებარე AqTushetii Residency ხელოვნების, კულტურის, ისტორიისა

და ტრადიციების განვითარების ხელშეწყობს სივრცეს წარმოადგენს, რომელიც სხვადასხვა სფეროს წარმომადგენლებს თანამშრომლობისა და იდეების გაცვლის შესაძლებლობას სთავაზობს. მიმდინარე წელს რეზიდენციამ პირველად უმასპინძლა არქიტექტურულ ვორქშოფს, რომელმაც 50-ზე მეტი აპლიკანტი მიიზიდა, რომელთა უმრავლესობას ქართველი სტუდენტები და არქიტექტორები შეადგენდნენ.

მსგავსი ინტერესი ახალგაზრდა თაობაში თუშური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა და აღორძინების მზარდ სურვილზე მიუთითებს. როგორც თავად დავრწმუნდი, რეზიდენცია წარმატებით წარმოადგენს ძველი საცხოვრებელი სახლების ადაპტური გამოყენების მაგალითს, სადაც ტრადიციული არქიტექტურა თანამედროვე ფუნქციებს ერწყმის.

კულტურული ფესტივალებისა და საგანმანათლებლო სახელოსნოების ორგანიზებით, რეზიდენცია არა მხოლოდ მითვებული და ნაკლებად აქტიური სოფლების გამოცოცხლებას უწყობს ხელს, არამედ ადგილობრივი ეკონომიკის გააქტიურებაშიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მაგალითად, ყოველწლიური ქსოვისა და მუსიკის ფესტივალები იზიდავს როგორც ტურისტებს, ისე ადგილობრივ მოსახლეობას, რაც ზრდის ვიზიტორთა ნაკადს, ავსებს სასტუმროებს და ხელს უწყობს მცირე ბიზნესების ფუნქციონირებას (Creative Industries Georgia ID, 2023).

AqTushetii განსაკუთრებით საინტერესოა იმით, რომ ტრადიციებისა და ექსპერიმენტის ბალანსს ქმნის. ეს მიდგომა წარმოშობს ახალ იდეებს, კვლევებსა და პროექტებს, ხოლო ამავედროულად აძლიერებს თუშეთის ირგვლივ ჩამოყალიბებულ საერთაშორისო ქსელს. რეზიდენცია ერთმანეთთან აკავშირებს სხვადასხვა ქვეყნის პროფესიონალებს, მკვლევრებსა და შემოქმედებით ადამიანებს, რაც ხელს უწყობს თუშური კულტურისა და ტრადიციების გაცნობასა და პოპულარიზაციას მსოფლიო მასშტაბით (AqTushetii.com).

ნუგზარ ილიძესთან ერთად თუშეთის აღმოჩენა

თუშეთში ჩვენი მოგზაურობის მეგზური იყო ნუგზარ ილიძე — ეთნოგრაფი, ისტორიკოსი და მწერალი, რომლის წვლილი ტრადიციების კვლევაში განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია. მისი ღრმა ცოდნა და საქმისადმი გულწრფელი დამოკიდებულება თითოეულ საუბარს ისტორიაზე, კულტურასა და ცხოვრების წესზე გამართულ დაუვიწყარ ვაკვეთილად აქცევდა. ნუგზარის ობიექტურმა ხედვამ დაუნარმა, ისტორიული ფაქტები მითოლოგიურ ამბებთან დაეკავშირებინა, ჩემზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა. ის თავად განასახიერებდა იმ სიცოცხლისუნარიანობასა და სიბრძნეს, რომელიც თუშურ კულტურას ახასიათებს.

მისი ხელმძღვანელობით ნათლად დავინახე, რომ ნანგრევები მხოლოდ წარსულის ნაშთები არ არის. ისინი ცოდნისა და გამოცდილების საცავებია, რომლებშიც ჯერ კიდევ მრავალი შეუსწავლელი ისტორია, ფორმა და კანონზომიერება იმალება.

სურათი 31 — AqTushetii Residency-ის სამზეო (აივანი), ომალო. ფოტოგრაფი: ლუკა გიგაური.

სოფლების დათვალიერება: ისტორიისა და იდენტობის ფენები

თითოეულმასოფელმა, რომელიც მოვინახულეთ, თუშეთის მემკვიდრეობის განსხვავებული მხარე დაგვანახა და ამავედროულად რეგიონის როგორც გამოწვევები, ისე განსაკუთრებული ღირებულებები გამოკვეთა.

ჩვენი პირველი გაჩერება იყო სოფელი წარო, რომელიც წოვათის ხეობაში მდებარეობს. სოფელთან საავტომობილო გზით მისვლა შეუძლებელია და იქ მოსახვედრად დაზიანებული გზის მონაკვეთი ფეხით გავიარეთ.

სათემო აკლდამების ორფერდა ფიქლის სახურავები და ხუთსართულიანი ციხის ნანგრევები სრულად შეესაბამებოდა იმ აღწერებს, რომლებიც მანამდე მხოლოდ ლიტერატურაში მქონდა წაკითხული. ადგილობრივი ფიქლის ფილებით შესრულებული იდეალურად ფორმირებული სახურავები შეიძლება შევადაროთ ვიტრუვიუსის მიერ აღწერილ კოლხურ საცხოვრებელს, რომლის გვირგვინისებრი ხის სახურავი აქ ქვის არქიტექტურულ ფორმად არის გარდაქმნილი (სუმბაძე, 1960) (სურათები 27, 28).

1912 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევების მიხედვით, სოფელი VIII–IX საუკუნეებიდან იყო დასახლებული. აქ არსებული სათემო აკლდამები ქრისტიანობამდელი და ქრისტიანული ტრადიციების უნიკალურ შერწყმას ასახავს, რომელიც თუშურ დაკრძალვის წეს-ჩვეულებებს უკავშირდება. ეს მცირე ზომის საკრალური ნაგებობები გარდაცვლილთა დროებით განსასვენებლად გამოიყენებოდა, რადგან ადგილობრივი რწმენის მიხედვით, დაკრძალვამდე მიცვალებული საცხოვრებელ სახლში არ უნდა დარჩენილიყო (ევატერინე, 2011).

აკლდამების წარმოშობა უკავშირდება ძველ წარმოდგენებს, რომლებიც გარდაცვლილის განწმენდასა და სულის გზას ეხებოდა. ეს არქიტექტურული ტიპოლოგია ნათლად გამოხატავს რეგიონის სულიერ ევოლუციას, სადაც პრაქტიკული საჭიროებები, რელიგიური წარმოდგენები და კულტურული ტრადიციები ერთმანეთთან ორგანულად არის შერწყმული.

სურათები 33–34 — ეპიდემიების დროს მოსახლეობის თვითიზოლაციის პრაქტიკა. ავადმყოფები სოფლისგან განცალკევებულ აკლდამებში ან სპეციალურ თავშესაფრებში გადადიოდნენ, რათა დაავადების გავრცელება შეეჩერებინათ და თემის დანარჩენი წევრები დაეცვათ. წყარო: ავტორის ფოტოები.

გირევი და ფარსმა — პირიქითის ხეობა

გირევი და ფარსმა, რომლებიც პირიქითის ხეობაში მდებარეობს, თუშეთის კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერას წარმოადგენს. ეს სოფლები მდიდარია როგორც თავდაცვითი კოშკებით, ისე პეტროგლიფებით, რომლებიც მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის რეგიონის რწმენებზე, ყოველდღიურ ცხოვრებასა და სიმბოლურ სამყაროზე. საცხოვრებელი სახლების, კოშკებისა და საკრალური ნაგებობების კედლებზე ხშირად გვხვდება ამოკვეთილი წარწერები, ნიშნები და პეტროგლიფები. მათი უმეტესობა მითოლოგიურ პერსონაჟებს, სიმბოლოებსა და მოვლენებს ასახავს, რაც თუშური კულტურისა და მსოფლმხედველობის უკეთ გააზრების შესაძლებლობას იძლევა. ამ სოფლებში დღემდე დგას რეგიონისთვის დამახასიათებელი იშვიათი პირამიდული გადახურვის მქონე თავდაცვითი კოშკები, რომლებიც, მიუხედავად საუკუნეების განმავლობაში გადატანილი ბუნებრივი და ისტორიული

გამოწვევებისა, კვლავ ინარჩუნებს თავის გამორჩეულ სახეს და განსაკუთრებულ ზრუნვას საჭიროებს. ფარსმაში მოვინახულეთ ხატები, ციხე-სიმაგრეები და ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობები. მოგზაურობის ერთ-ერთი ყველაზე დასამახსოვრებელი მომენტი მნიშვნელოვანი პეტროგლიფიანი ქვის აღმოჩენა იყო. ნუგზარ იდოიძის მითითებით ვეძებდით ქვას, რომლის შესახებაც მან ადრე გვიამბო, და მოულოდნელად მართლაც მივაგენით მას. აღმოჩენამ დიდი აღფრთოვანება და ემოცია გამოიწვია. ნუგზარის დახმარებით ადგილზე შევეცადეთ გავგეაზრებინა მისი შესაძლო მნიშვნელობა, ხოლო მოგვიანებით გადავწყვიტეთ ქვა ადგილობრივ მუზეუმში გადაგვეტანა შემდგომი კვლევისა და შესწავლისთვის. ეს შემთხვევა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ თუშეთის ნანგრევები და მიტოვებული ადგილები ხშირად ვერ კიდევ ინახავს მნიშვნელოვან ინფორმაციას, რომელიც მომავალ კვლევებსა და აღმოჩენებს ელოდება.

სურათი 35 — სოფელ წაროს ციხე. ფოტოგრაფი: ლუკა გიგაური.

სურათები 37–39 — შემთხვევით აღმოჩენილი პეტროგლიფიანი ქვა, რომელიც აღმოჩნდა რომ არის ღვთისშვილის გამოსახულება. წყარო: ავტორის ფოტოები.

საინტერესო დაკვირვებები საველე ვიზიტებიდან გენდერული როლი და ხალხური არქიტექტურის ფორმირება

ნუგზარ იდოიძისგან მიღებულ ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო ცოდნას თუშურ საზოგადოებაში გენდერული როლებისა და არქიტექტურის ურთიერთკავშირი წარმოადგენდა. ქალები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ საცხოვრებელი სახლების მოწყობაში. მათ მოვალეობას წარმოადგენდა სახლის შიდა სივრცეებში საიზოლაციო ფენების დამატება, რაც პირდაპირ აისახებოდა სივრცეების ორგანიზებასა და გამოყენებაზე. თიხა, მიწა ქალურ საწყისებთან ასოცირდებოდა და შესაძლოა ეს იყო მიზეზი. ამ პრაქტიკამ გავლენა მოახდინა სახლის შიდა იერარქიაზეც. მაგალითად, ზედა სართულები(ჭერხო), რომლებიც ძირითადად მამაკაცებისთვის იყო განკუთვნილი, ქალებისთვის სშირად მიუწვდომელი იყო. ამგვარი დანაწილება ნათლად აისახება თუშური საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურულ სტრუქტურაში, სადაც თითოეული სართულის ფუნქცია საზოგადოების სოციალურ წესებსა და გენდერულ როლებთან იყო დაკავშირებული.

სურათი 36 — პირიქითის ტიპის კლში სოფელ ფარსმაში. წყარო: ავტორის ფოტო.

ეს მაგალითი კიდევ ერთხელ აჩვენებს, რომ ხალხური არქიტექტურა მხოლოდ კლიმატურ ან სამშენებლო პირობებზე რეაგირების შედეგი არ არის. იგი ასევე ასახავს იმ სოციალურ ურთიერთობებს, კულტურულ ღირებულებებსა და ცხოვრების წესს, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში აყალიბებდა თუშური საზოგადოების იდენტობას.

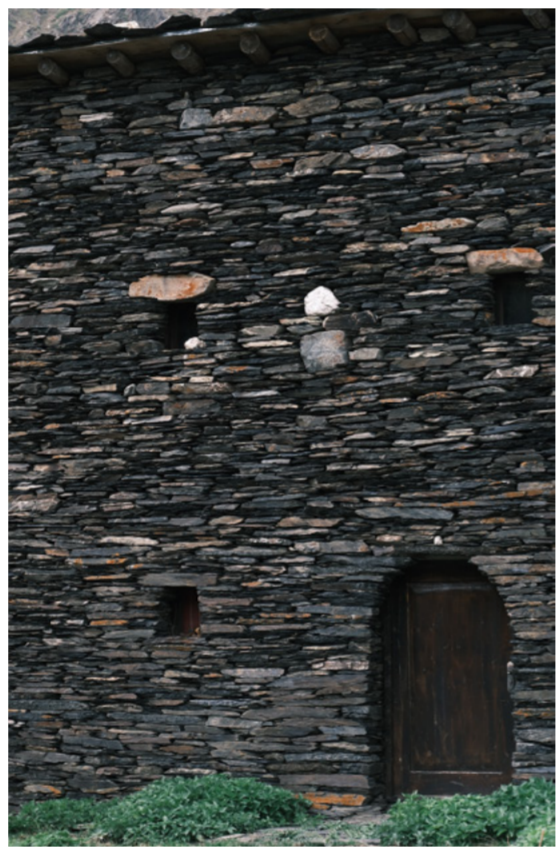
ძროხის ნაკელი და მიწის მასალები- Eco-Friendly Cow
Dung Fuel Cakes

საქართველოს მთიან რეგიონებში, მათ შორის თუშეთში, ძროხის ნაკელი ტრადიციულად გამოიყენებოდა როგორც სამშენებლო, ისე ენერგეტიკული დანიშნულებით. იგი ხშირად ერეოდა თივასა და მიწას, რის შედეგადაც მიიღებოდა მასალა, რომელიც გამოიყენებოდა კედლების შელესვის, თბოიზოლაციისა და საცხოვრებელი სივრცეების დაცულობის გასაუმჯობესებლად. ეს პრაქტიკა კავკასიის ხალხური არქიტექტურის მნიშვნელოვანი ნაწილია და ეფუძნება თვითკმარობისა და ადგილობრივი რესურსების მაქსიმალურად ეფექტიანი გამოყენების პრინციპს. ბუნებრივ მასალებზე დაფუძნებული ეს მიდგომა არა მხოლოდ ეკონომიკური საჭიროებით იყო განპირობებული, არამედ კარგად პასუხობდა მაღალმთიანი გარემოს კლიმატურ გამოწვევებს.

გარდა სამშენებლო დანიშნულებისა, გამხმარი ნაკელის გუნდები ტრადიციულ საწვავადაც გამოიყენებოდა. მათ ზამთრის პერიოდში ღუმელებში წვავდნენ, რაც საცხოვრებელი სივრცეების გათბობის დამატებით წყაროს წარმოადგენდა. ამგვარად, ერთი და იგივე ბუნებრივი რესურსი ერთდროულად ასრულებდა როგორც სამშენებლო, ისე ენერგეტიკულ ფუნქციას, რაც თუშური ცხოვრების პრაქტიკულობასა და გარემოსთან ადაპტაციის მაღალ დონეზე მეტყველებს.

სურათი 41 — ფოტო: ლუკა გიგაური.

სურათი 42 — „ქაჯის ქვა“ (თეთრი ქვა), რომელსაც თუშეთში დღემდე ამატებენ შენობების კონსტრუქციაში. ადგილობრივი რწმენის მიხედვით, იგი ციდან ჩამოვარდნილი ვარსკვლავის ნაწილია და ილბალისა და კურთხევის სიმბოლოს წარმოადგენს. წყარო: ავტორის ფოტო.

სურათი 40 — ფოტო: ლუკა გიგაური.

სურათი 44 — ფრაგმენტი სოფელ გირევიდან. წყარო: ავტორის ფოტო.

სურათი 45 — ფრაგმენტი სოფელ გირევიდან. წყარო: ავტორის ფოტო.

სურათი 43 — კოშკის სახურავის კონსტრუქცია, რომელიც გვირგვინისებრ საყრდენ ელემენტს — „ქობეგელას“ ეყრდნობა. წყარო: ავტორის ფოტო.

კამერა ობსკურას მშენებლობა

ეს ვორქშოფი იმ იდეალურ საპროექტო პროცესს ჰგავდა, რომელზეც, ალბათ, ყველა არქიტექტორი ოცნებობს. პირველ რიგში, აუცილებელია ადგილის გაცნობა, ადგილობრივ საზოგადოებასთან ცხოვრება, მათთან ურთიერთობა, მათი ხელობის, ტრადიციებისა და ცხოვრების წესის შესწავლა, ასევე იმ საზღვრების პატივისცემა, რომლებიც ამ საზოგადოებას აქვს ჩამოყალიბებული.

მხოლოდ ამის შემდეგ ხდება შესაძლო გადაწყვეტების შეთავაზება და მათი განხორციელება ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური მონაწილეობით. როდესაც საქმე ისეთ მგობრივ კონტექსტს ეხება, როგორც თუშეთი — თავისი მდიდარი ისტორიით, კულტურითა და უნიკალური ცხოვრების წესით — ეს ნაბიჯები აუცილებელია ნებისმიერი არქიტექტურული ჩარევის დაწყებამდე.

სახელოსნოს მნიშვნელოვანი ნაწილი კამერა ობსკურას მშენებლობას დაეთმო, რომელიც ქვის მშრალი წყობის ტრადიციული მეთოდით შენდებოდა.

დავით აბულიძის (სურათი 48) ხელმძღვანელობით — ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან ადგილობრივ ოსტატთან, ვინც ამ ხელობას ჯერ კიდევ ფლობს — შევისწავლეთ ქვის დამუშავებისა და წყობის საფუძვლები: შესაბამისი ქვის შერჩევიდან დაწყებული, მისი ზუსტი განლაგებით დასრულებული. პროცესი მხოლოდ ტექნიკური უნარების დაუფლებას არ მოიცავდა; ის თანამშრომლობისა და გუნდური მუშაობის მნიშვნელოვან გამოცდილებად იქცა. ჯგუფურად ვეზიდებით ქვებს სამშენებლო მოედანზე, ვსწავლობდით ინსტრუმენტების სწორად გამოყენებას და სამუშაო პროცესის ეფექტიან ორგანიზებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ფიზიკურად საკმაოდ რთული იყო, ეს გამოცდილება განსაკუთრებულად ღირებული აღმოჩნდა.

ფიგურა 46,47,48,49,50,51,52
საზაფხულო პრაქტიკული
სემინარი -
ავტორის ფოტომასალა

ფიგურა 53,54 საზაფხულო
პრაქტიკული სემინარი -
ავტორის ფოტომასალა

დავითმა გაგვიზიარა მრავალი პრაქტიკული ცოდნა ქვის თვისებების შესახებ. მაგალითად, როგორ უჭირს სველ ქვას გახლეჩა, როგორ შეიძლება გატეხილი ფრაგმენტების გამოყენება ღიობების შესავსებად, რატომ არის აუცილებელი ფენებს შორის მიწის დამატება კონსტრუქციის მდგრადობისთვის და როგორ უნდა შეირჩეს კუთხეებისთვის განკუთვნილი ქვები. ეს იყო ცოდნა, რომელიც თაობების განმავლობაში ჩამოყალიბებული პრაქტიკის შედეგს წარმოადგენს.

ტექნიკური უნარების გარდა, ამ პროცესმა ნათლად დაგვანახა კოლექტიური შრომის მნიშვნელობა — პრინციპი, რომელიც თუშურ საზოგადოებაში საუკუნეების განმავლობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და დღემდე ადგილობრივი ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია.

კამერა ობსკურა - ახალი ხედვის სიმბოლო

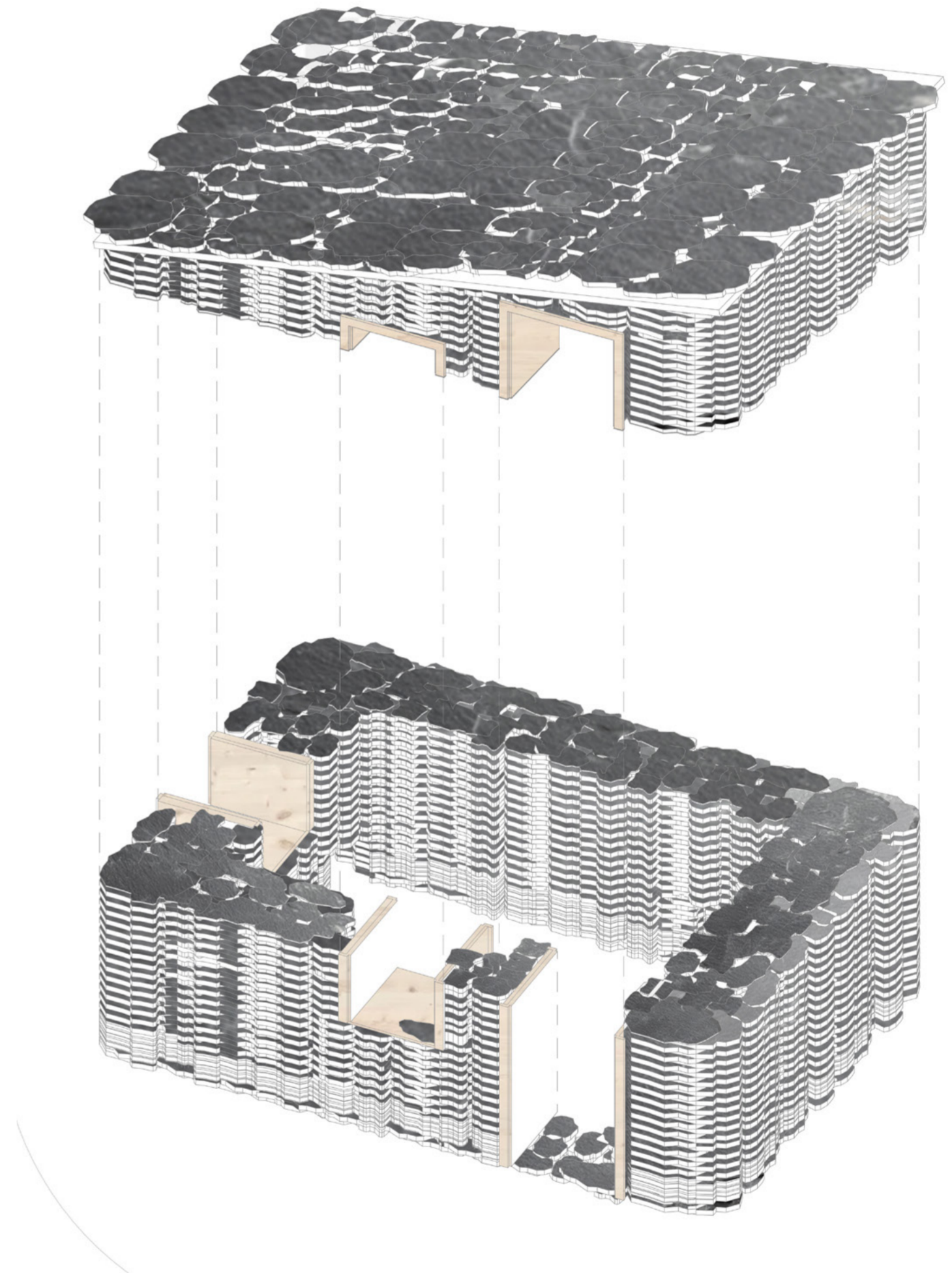
თავად კამერა ობსკურას დიზაინი საკმაოდ მარტივი იყო — ბნელი სივრცე მცირე ზომის ღიობით. თუმცა, პროექტის მნიშვნელობა მის ფორმაზე გაცილებით ფართო იყო. მთავარი მიზანი მშენებლობის ტექნიკის დაუფლება და იმის გააზრება იყო, თუ როგორ შეიძლება ადგილობრივი მასალების გამოყენებით ახალი ნაგებობების შექმნა ისე, რომ ისინი ბუნებრივად ერწყმოდეს გარემოსა და არსებულ კულტურულ ლანდშაფტს.

ამინდის პირობებისა და დროის სიმცირის გამო, პროექტის დასრულება ვერ მოვახერხეთ და სახურავის მოწყობა მომდევნო ეტაპისთვის დარჩა. მოგვიანებით, ზამთარში თუშეთში დარჩენილმა რეზიდენტის წევრებმა სახურავის კონსტრუქცია დაამატეს, თუმცა ნაგებობა ვერ კიდევ გარკვეულ დასრულებით სამუშაოებს საჭიროებს.

სახელმწიფოს მთავარი მიზანი შენობის დასრულება არასოდეს ყოფილა. მისი არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ შეგვესწავლა ამ ტექნიკის შესაძლებლობები, გაგვეჩინა ახალი კითხვები და დაგვეწყო კვლევა იმ მიმართულებით, რომელიც ადგილობრივი მასალებისა და ტრადიციული სამშენებლო ცოდნის თანამედროვე არქიტექტურაში გამოყენებას შეეხება.

სურათები 55–57 — კამერა ობსკურას მიმდინარე მდგომარეობა და პროექტის სამგანზომილებიანი (3D) მოდელი.
წყარო: ავტორის ფოტოები და მოდელი.

თუშეთში მდგრადი ცხოვრების გამოცდილება

მზის პანელებით აღჭურვილ შენობაში ცხოვრება, რომელიც ენერჯის კონტროლირებულ მოხმარებასა და წყლის რესურსების ეფექტურ მართვაზე იყო დაფუძნებული, მდგრადი ცხოვრების პრაქტიკების უნიკალური გამოცდილება აღმოჩნდა. ამ გარემომ ყოველდღიურ საქმიანობასა და ცხოვრების წესზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა, ხოლო ამავდროულად შესაძლებლობა მომცა გამეაზრებინა, თუ როგორ შეიძლება რესურსებისა და ენერჯის ეფექტიანი მართვა რთულ და იზოლირებულ პირობებში.

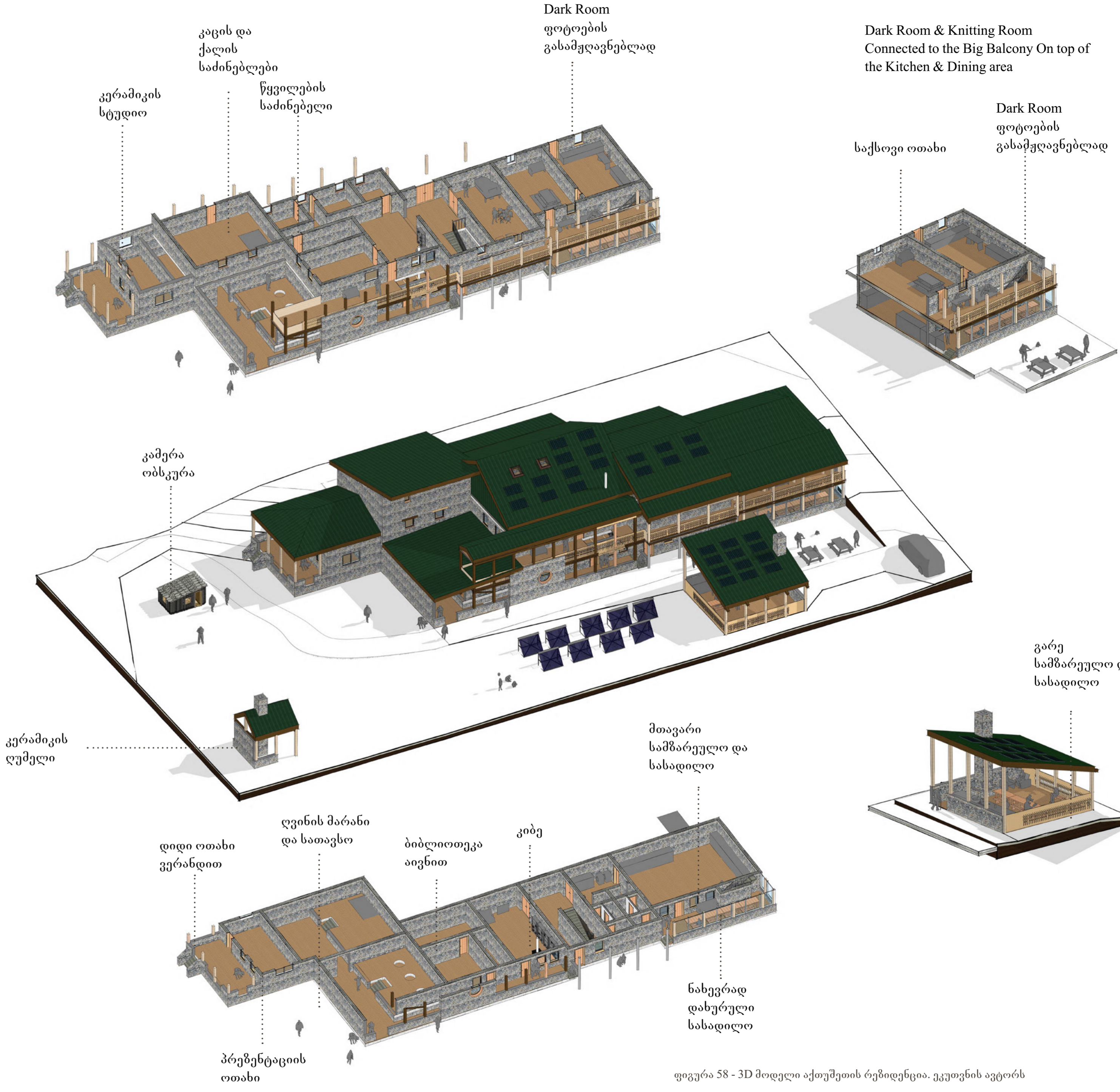
ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ასპექტი იყო საკვების მართვა და რესურსების მოხმარებისადმი მუდმივი ყურადღება, რაც გარკვეულწილად ტრადიციული თუშური ოჯახების თვითკმარ ცხოვრების წესს მოგვაგონებდა. განსაკუთრებით საინტერესო აღმოჩნდა მატყლის ფარდების გამოყენება სივრცეების გამოსაყოფად და თბოიზოლაციის გასაუმჯობესებლად. ანალოგიურად, საძინებელი კაფსულების (bedroom pods) მოწყობა ქმნიდა მყუდრო, ბუდის მსგავს სივრცეებს, რომლებიც სითბოს უკეთ ინარჩუნებდა და საცხოვრებელი ფართის ეფექტიან გამოყენებას უზრუნველყოფდა.

შენობის დიზაინი ასევე გამოირჩეოდა სითბოს განაწილების გააზრებული სისტემით. მაგალითად, საქსოვი ოთახი სამზარეულოს ზემოთ იყო განთავსებული, რაც საშუალებას იძლეოდა საკვების მომზადებისას წარმოქმნილი სითბო სამუშაო სივრცის გასათბობად გამოყენებულიყო. კიდევ ერთი პრაქტიკული გადაწყვეტა იყო ბიბლიოთეკაში განთავსებული დიდი ღუმელი, რომელიც ორი სართულის გათბობას უზრუნველყოფდა. ამისათვის ზედა სართულზე ღუმელის ირგვლივ სპეციალური დიობი იყო დატოვებული, რათა თბილ ჰაერს თავისუფლად ემოძრავა.

მზიანი აივანი ანუ სამზეო პასიური გათბობის ეფექტურ მაგალითს წარმოადგენდა. დღის განმავლობაში ის მზის ენერჯიას იღებდა და ბუნებრივად ათბობდა მიმდებარე სივრცეებს.

ეს შენობა მხოლოდ საცხოვრებელი ადგილი არ ყოფილა. იგი აქტიური საზოგადოებრივი ცენტრის ფუნქციასაც ასრულებდა, რომელიც თუშეთის კულტურულ მემკვიდრეობას თანამედროვე მრავალფუნქციურ გამოყენებასთან აერთიანებდა. აქ განთავსებული იყო ღონისძიებებისა და კონფერენციების სივრცე, რომელიც სხვადასხვა შეხვედრისა და პრეზენტაციისთვის გამოიყენებოდა. ეს სივრცე უშუალოდ უკავშირდებოდა მარანს, რომელიც ევროპის ყველაზე მაღალ სიმაღლეზე მდებარე მეღვინეობის მაგალითს წარმოადგენს.

აქ წარმოებულ ღვინოს „თუშურაი“ ეწოდება. სახელწოდება უკავშირდება იმ ადამიანებს, რომლებიც ზამთრის პერიოდში თუშეთში რჩებოდნენ და მკაცრ კლიმატურ პირობებში ცხოვრებას აგრძელებდნენ. მეღვინეები ამ სახელით არა მხოლოდ ღვინოს ქმნიან, არამედ ცდილობენ შეინარჩუნონ და გაავრცელონ იმ ადამიანების ისტორია, გამოცდილება და კულტურული მნიშვნელობა, რომლებიც თუშეთის სიცოცხლისუნარიანობას საუკუნეების განმავლობაში განსაზღვრავდნენ. ამგვარად, ადგილობრივი პროდუქტი კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლად იქცევა და რეგიონის ისტორიას ფართო აუდიტორიას აცნობს.

ფიგურა 58 - 3D მოდელი აქთუშეთის რეზიდენცია. ეკუთვნის ავტორს

ეს გამოცდილება მაფიქრებინებს, რომ სწორედ მსგავსი მიდგომები ქმნის ახალი ხალხური არქიტექტურის საფუძველს — არქიტექტურისა, რომელიც პატივს სცემს ტრადიციას, იყენებს ადგილობრივ ცოდნასა და რესურსებს, თუმცა ამავედროულად პასუხობს თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნებსა და გამოწვევებს.

რეზიდენციაში ასევე ფუნქციონირებდა კერამიკის სახელოსნო, მუსიკის ოთახი, ფოტოგრაფიის ბნელი ოთახი (darkroom) და სხვადასხვა საერთო სივრცე, რომლებიც შემოქმედებითი და კულტურული საქმიანობისთვის იყო განკუთვნილი.

ეს მრავალფუნქციური სივრცეები ორგანულად იყო ინტეგრირებული შენობის არქიტექტურაში და ქმნიდა თანაცხოვრების (co-housing), (co-working) და კულტურული მეგობრობის უნიკალურ სინთეზს. თითოეული ადამიანის წვლილი — იქნება ეს სივრცის მოვლა თუ საერთო აქტივობებში მონაწილეობა — აძლიერებდა საერთო მიზნის განცდას და გარემოს სიცოცხლით ავსებდა.

ეს გამოცდილება ნათლად აჩვენებდა, თუ როგორ შეიძლება ტრადიციული თუშური ცოდნისა და თანამედროვე მდგრადი პრაქტიკების გაერთიანება ისეთი ეფექტური და მრავალფუნქციური სივრცეების შესაქმნელად, რომლებიც ხელს უწყობს როგორც სოციალურ, ისე კულტურულ კავშირებს.

დღეს, როდესაც თუშეთში აღარ ფუნქციონირებს სკოლები და საზოგადოებრივი ინფრასტრუქტურა შეზღუდულია, მსგავსი რეზიდენცია შეიძლება ახალი ტიპოლოგიის მაგალითად განვიხილოთ — სივრცედ, რომელიც აძლიერებს ადამიანებს შორის კავშირებს და ხელს უწყობს საზოგადოების კონსოლიდაციას. რეგიონს სჭირდება მეტი ინიციატივა, რომელიც კულტურული, საგანმანათლებლო და შემოქმედებითი აქტივობების მეშვეობით ადგილობრივი საზოგადოების ჩართულობას გაზრდის.

ამ თვალსაზრისით, AqTushetii Residency შეიძლება აღვიქვათ როგორც ახალი ხალხური არქიტექტურის მოდელი — მოდელი, რომელიც არა მხოლოდ თუშეთის კულტურულ იდენტობასა და ტრადიციებს ინარჩუნებს, არამედ მდგრადი განვითარების,

ცოდნის გაზიარებისა და სოციალური ერთიანობის ახალ შესაძლებლობებსაც ქმნის. იგი აჩვენებს, რომ ხალხური არქიტექტურა არ არის მხოლოდ წარსულის შემკვიდრება; იგი შეიძლება გახდეს ცოცხალი და განვითარებადი პროცესი, რომელიც თანამედროვე საზოგადოების საჭიროებებს პასუხობს და ამავედროულად ადგილობრივი კულტურის არსს ინარჩუნებს.

სურათი 59 — ნუგზარ ილიძე პეტროვლიფიანი ქვის გვერდით.

ეს ფოტო სიმბოლურად ასახავს ნუგზარ ილიძის ფასდაუდებელ წვლილს თუშეთის კულტურული მეგობრობის კვლევის, დაცვისა და პოპულარიზაციის საქმეში. მისი მრავალწლიანი საქმიანობა დაკავშირებულია რეგიონის ისტორიის, ტრადიციებისა და მატერიალური კულტურის შესწავლასთან, მათ შორის პეტროვლიფებისა და სხვა მნიშვნელოვანი კულტურული ძეგლების აღმოჩენასა და ინტერპრეტაციასთან.

ფოტო წარმოადგენს პატივისცემას მისი ერთგულებისა და დაუღალავი შრომისადმი, რომელიც მიზნად ისახავს თუშეთის ისტორიული მეგობრობის შენარჩუნებასა და მომავალი თაობებისთვის გადაცემას. ამავედროულად, იგი გვახსენებს კულტურული იდენტობისა და ტრადიციების ამსახველი სიმბოლოების დაცვის მნიშვნელობას.

წყარო: ავტორის ფოტო.

დასკვნა

ამ კვლევის პროცესში თუშეთის ისტორიის ნაკლებად შესწავლილი საკითხების გამოვლენამ, მეგობრობის მართვის გამოწვევების გააზრებამ, არსებული ინიციატივების შესწავლამ და AqTushetii Residency-ში მიღებულმა გამოცდილებამ მკაფიოდ დამანახა ჩემი, როგორც არქიტექტორის როლი.

AqTushetii Residency ჩემთვის იქცა იმის მაგალითად, თუ როგორ შეიძლება არქიტექტურამ უპასუხოს საზოგადოების წინაშე არსებულ გამოწვევებს. თუშეთი, სადაც წარსული, მიუხედავად მისი მატერიალური ფორმების თანდათანობითი გაქრობისა, კვლავ აგრძელებს მომავლის ფორმირებას. როგორც კვლევამ აჩვენა, ხალხური არქიტექტურა ბუნებრივად წარმოიშვა ადამიანების საჭიროებების, ცხოვრების წესისა და ხელმისაწვდომი მასალების საფუძველზე. თუმცა დღეს ახალი რეალობა ახალ პასუხებს მოითხოვს. თანამედროვე ხალხურმა არქიტექტურამ უნდა შეძლოს თანამედროვე გამოწვევებთან ადაპტაცია, ამავედროულად კი შეინარჩუნოს კავშირი რეგიონის კულტურულ მეგობრობასა და ტრადიციებთან. ინოვაციის, ადგილობრივი ცოდნისა და დაცული ლანდშაფტის ადმინისტრაციის, სახელმწიფო უწყებებისა და თავად თუშეთის თანამშრომლობის გზით შესაძლებელია ისეთი მდგრადი და ენერგოეფექტური ნაგებობების შექმნა, რომლებიც პასუხობს მაღალმთიანი გარემოს სპეციფიკურ მოთხოვნებს და ეფუძნება ადგილობრივი რესურსების გონივრულ გამოყენებას.

კამერა ობსკურას მშენებლობის გამოცდილებამ დამანახა, რომ სიბის ქვით და სხვა ადგილობრივი მასალებით მუშაობა, ისევე როგორც ლოჯისტიკური გამოწვევების გადალახვა, მოითხოვს ბალანსს ამბიციასა და პრაქტიკულობას შორის. შეიძლება ვცნებოდეთ ახალი კოშკებისა და ციხე-სიმაგრეების შექმნაზე, თუმცა დღეს უფრო მნიშვნელოვანია იმ ნაგებობების აშენება, რომლებიც რეალურ საჭიროებებს პასუხობს. საჭიროა ახალი ხალხური არქიტექტურის ჩამოყალიბება — არქიტექტურისა, რომელიც ხელს შეუწყობს ადამიანების დაბრუნებას რეგიონში, ადგილობრივი ეკონომიკის გაძლიერებას და სოფლის მეურნეობისა და მასთან დაკავშირებული ინფრასტრუქტურის კვლავ ფუნქციონალურ და სიცოცხლისუნარიან სისტემად გარდაქმნას.

AqTushetii Residency ამ პროცესის ერთგვარ სიმბოლოდ მეჩვენება — ადგილი, სადაც თუშეთის გულისცემა კერ კიდევ მკაფიოდ ისმის. მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონში ტურიზმი ვითარდება და სასტუმროების რაოდენობა იზრდება, მხოლოდ ეს ვერ იქნება არსებული პრობლემების გადაწყვეტა. საჭიროა მრავალფეროვანი სივრცეების შექმნა: საცხოვრებელი, სასოფლო-სამეურნეო, საგანმანათლებლო და შერეული დანიშნულების ნაგებობების, რომლებიც თანაბრად უპასუხებს კომფორტის, ფუნქციონალურობისა და კულტურული მეგობრობის დაცვის მოთხოვნებს.

საბოლოოდ, საუბარი მხოლოდ შენობების აღდგენაზე არ არის. საუბარია თუშეთში ცხოვრების ციკლის აღდგენაზე. ადამიანების, ცოდნის, შრომის, ტრადიციებისა და ახალი შესაძლებლობების დაბრუნებაზე. მხოლოდ გააზრებული, ერთობლივი ძალისხმევით შეიძლება შესაძლებელი თუშეთისთვის სიცოცხლის, მნიშვნელობისა და მომავლის შექმნა.

